

HAYDAR KAZGAN'IN AKADEMİK HAYATI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Osman Suntur*

ÖZET

Türk iktisat tarihçileri arasında önde gelen isimlerden birisi olan Haydar Kazgan yaşamı boyunca 200'den fazla yayınladığı eserle tarihe geçmiş ender isimler arasındadır. Çalışma kapsamında Haydar Kazgan'ın hayatı ve akademik kariyeri hakkında incelemeler yapılarak sonrasında yapmış olduğu çok değerli çalışmalarının bir kısmı zaman ve imkanların el verdiği ölçüde incelemeye çalışılmıştır. Literatürde önemli boşlukları olan Osmanlı finans tarihi hakkındaki çalışmaların yanında, Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar uzanan şirketleşme, bankalar, sigortacılık, borsa, İstanbul'un su sorunu ve finans tarihi gibi konular hakkında da değerli kitapları yer almıştır. İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası ve Finans Dünyası dergilerinde ve Cumhuriyet Gazetesinde yazıları yer almaktadır. Kazgan incelediği Osmanlı finans tarihi alanında Osmanlı'nın geri

kalmışlığının sebeplerini temel alarak, bu sebeplerin etrafında şekillenen olaylara ve kişilere öncelik vermiştir. Eserlerinde kullandığı yalın dili ve açıklayıcı anlatımıyla ilgisi olan herkesin rahatlıkla okuyabileceği kitaplar yazmıştır. Kitaplarda konunun etrafında şekillenen süreci anlatmak için dönemle ilgili resimler, belgeler, gazete ve dergi kopyaları, bir mektup, yeri gelince bir fıkra ve hatta bir dedikodu ile okuyucunun ilgisini canlı tutmuştur. Bu çalışmada Haydar Kazgan'ın en çok ilgi duyduğu konulara ağırlık verilmiş olmakla beraber iktisat tarihi alanında çalışmalar yapmadan önce makro ekonomi alanında yayınlamış olduğu makaleler üzerinde de kısaca durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Haydar, Kazgan, Osmanlı, finans, tarih, iktisat

* Süleyman Demirel Üniversitesi Doktora Öğrencisi, osmansuntur@outlook.com.
ORCID: 0000-0003-3585-1959.

A REVIEW ON THE ACADEMIC LIFE OF HAYDAR KAZGAN

ABSTRACT

Haydar Kazgan, one of the leading names among Turkish economic historians, is among the most advanced names in history with his work published more than 200 ' throughout his life. As part of the study, some of the valuable works he made after examining about the life and academic career of Haydar Kazgan and tried to examine the time and opportunities as they gave hands. In addition to the studies on Ottoman finance history, which has significant gaps in the literature, valuable books on corporatization, banks, insurance, stock exchange, Istanbul's water problem and financial history, dating from the Ottoman to the Republic. He has his writings in Istanbul University Economic Assembly and Finance World magazines and Republic Newspaper. Based on the reasons for the Ottoman backwardness in the field of Ottoman financial history, which Kazgan

studied, he gave priority to the events and people shaped around these reasons. He wrote books that anyone who has anything to do with the lean language and explanatory narration he used in his works can read comfortably. In order to describe the process shaped around the subject in the books, the pictures, documents, newspaper and magazine skirts, a letter, a joke when it comes to the place, and even a gossip kept the attention of the reader alive. In this study, the topics that Haydar Kazgan was most interested in were emphasized, but the articles he published in the field of macro economy before working in the field of economic history were also briefly emphasized.

Keywords: *Haydar, Kazgan, Ottoman, finance, history, economics*

GİRİŞ

Türk iktisat tarihinde önemli çalışmalara imza atan Haydar Kazgan, özellikle 19. yüzyıl Osmanlı'nın ekonomik ve finans tarihinde benzeri olmayan kitaplar ve yayınlar sunmuştur. Klasik tarihçiliğin ötesinde, olayları tüm boyutlarıyla ele alan Kazgan, eserlerinde öne çıkardığı isimlerle de ekonomi tarihinin önemli olaylarının çok farklı sebeplere ve sonuçlara dayandığını göstermiştir. Hem anne hem baba tarafından Kafkas kökenli olan Kazgan, 1921 yılında İstanbul Moda'da doğmuştur. İtalyan Kız İlkokulunda bulunan anaokulunda öğrenim hayatına başlayan Kazgan, daha sonra Kadıköy İtalyan İlkokuluna başlamıştır. Kendi deyimiyile o dönemde Amerikan, Fransız ve İngiliz okullarına göre daha ucuz olan İtalyan Lisesinde öğrenime devam etmiş ve ticaret bölümünü seçerek daha sonra da yüksek ticarete girmiştir. Lisede hem İtalyanca hem de Fransızca öğrenmiş, İtalya'dan burs teklifini İkinci Dünya Savaşı yılları olması sebebiyle geri çevirmiştir. İki yıllık Edebiyat Fakültesi Fransızca öğretmenliğine kaydolun Kazgan ikinci yılını Ankara Gazi Üniversitesinde tamamlamıştır. Çeşitli okullarda Fransızca öğretmenliği yaparken bir yandan da 1950 yılında İstanbul'da İktisat Fakültesine başlamıştır. Refii Şükrü Suvla, Ömer Lütfü Barkan, Ömer Celal Saraç, Sabri Ülgener

gibi değerli hocalardan dersler almıştır. O yıllarda İkinci Dünya Savaşı ve öncesinde Nazi Almanya'sından kovulan bazı Yahudiler Türkiye'ye sığınmıştı. Kazgan, Fritz Neumark, Gerhard Kessler ve Röpke gibi önemli hocalardan modern düzeyde dersler aldıklarını ifade etmiştir¹.

Kazgan, 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İktisat bölümünde asistan olmuş ve 1955 yılında doktorasını tamamlamıştır. Doktoradan sonra eşi Gülten Kazgan ile birlikte Rockefeller bursuyla Chicago Üniversitesine doçentlik eğitimine giden Kazgan, Samueelson gibi dünyanın en meşhur iktisat hocalarından dersler almıştır. Kazgan, iktisadın matematiksel yanını ve Türkiye'nin geri kalmışlığının sanayileşememe olduğunu orada öğrendiklerini belirtmiştir. Chicago Üniversitesi eğitim yıllarında daha sonra kısaca bahsedilecek olan makaleler yayınlamıştır. Yayınladığı bu makalelerde Amerika'nın bazı eyaletlerini de şehirleşme gibi konularda incelemelerine dahil etmiştir. 1961 yılında doçent ve 1966 yılında profesör olan Kazgan, emekli olduğu 1988 yılına kadar İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) İşletme Fakültesinde dersler vermiştir. İktisat ve İşletme dersleri başta olmak üzere Sanayi Tarihi, Cumhuriyet Devrim Tarihi gibi dersler de vermiştir². Daha sonra yine İstanbul

1 Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam, Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s.4-7.

2 A.g.e., s.7-9.

Teknik ve İstanbul üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora dersleri de vermiştir. Bu süreçte daha çok sermaye piyasası ve sanayileşmenin finansmanı konularında yayınlar çıkarmıştır. Kazgan'ın bugüne kadar 200'den fazla yayınlanmış eserleri olmakla birlikte eşi, Gülten Kazgan ile de 20'den fazla İtalyanca ve Fransızca yayınladıkları çalışmaları vardır³.

Kazgan Osmanlı iktisat tarihiyle ilgili araştırmak istediği konularda kaynak yetersizliğine ve var olan kaynaklarında kütüphane yönetimlerinin ilgisizliği gibi sebeplerle erişimde zorluklar yaşandığını eleştirerek, bu yüzden tarihe merak sardığını, merak ettiği konular mevcutta yok ise kendisinin bulmasının gerektiğine inanarak tarihçi olduğunu dile getirmiştir⁴. Eşi Gülten Kazgan ise tarihe her zaman meraklı olduğunu söylediği Haydar Kazgan için, esas alanının işletme bölümünde finans olduğu ve tarihe olan merakıyla da bu iki alanı birleştirerek, finans tarihine ağırlık vermeye başladığını ifade etmiştir. En büyük çalışmalarının genel olarak Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl finansal tarihi olduğu Kazgan bu konularda yeterli çalışmaların olmadığını, yabancı kaynakların daha fazla önem verdiğini ama onların da tarihi taraflı olarak yazabileceklerini ve bu yüzden araştırmalarını artırdığını kitap önsözlerinden kendi söylemleriyle anlaşılmaktadır. Ayrıca İTÜ de ders verdiği sıralarda öğrencilerin Osmanlı Devleti ile başlayıp Türkiye'ye uzanan geri kalmışlığın sebebini sordukları

zaman öğrenilmesi gereken çok şey olduğunu ifade ettiğini de Murat Koraltürk ile yaptığı bir söyleşiden anlaşılmaktadır⁵.

Bu çalışmada Haydar Kazgan'ın Türk iktisat tarihinde yaptığı önemli çalışmaları incelemek temel alınarak Kazgan'ın hayatı, akademik kariyeri, İktisat tarihi alanına yönelimi, etkilendiği ve etkilediği isimler üzerinde de durulmuştur. Çalışmanın amacı Kazgan'ın eserlerini ve Türk iktisat tarihine katkılarını açıklamaktır. Çalışmada Kazgan'ın Tarih Boyunca İstanbul Borsası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme kitapları detaylı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Galata Bankerleri kitabından da konu etrafında anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında yayınlamış olduğu makale ve gazete köşe yazılarından bazıları incelenmiştir.

İşletme Finansından Finans Tarihçiliğine

Kazgan Osmanlı finans tarihinin, Türk tarihçileri tarafından yeterli araştırılmadığını ve batı kaynaklarında da kendi ülke çıkarlarına göre yayınlar yapıldığını, ayrıca kendi deyimiyle kendi tarihimizin yabancı kaynaklardan öğrenilmesinin utanç verici olduğunu düşünerek Osmanlı Finans tarihinde alanında literatürdeki boşlukla-

3 "Cumhuriyet Gazetesi, "Kazgan'a Veda", 25.08.2009, s.13.

4 Cumhuriyet Gazetesi, "Tarihi Kazan Ekonomist", 20.02.1989, s.20.

5 Tokdemir, Günçavdı, Kayam, a.g.e., s.9-290.

rı, sahaf ve kütüphaneleri dolaşarak eski gazete, dergi, belge gibi bulabildiği tüm evrakları toplayarak yazmaya başlamıştır. Kazgan, finans tarihi alanında yaptığı ilk çalışma olan ve hazırlığı uzun zaman alan Galata Bankerleri eserine ise, katıldığı seminerlerden eline geçen İtalyan bir kitapçıkta Galata Borsasından bahsedilmesiyle ilgisini çektiğini ve sonrasında Hazım Atıf Kuyucak ile karşılaşmalarında, Galata Borsasının literatürde büyük bir boşluk olduğunu ve bunu araştırabileceğini önermesiyle başladığını belirtmiştir. Galata Bankerlerinin hayatları ve özellikle Galata Borsasının oluşmasıyla Osmanlı Devleti'nin önemli pek çok olayında baş gösterdiklerini ve bu yüzden konuya olan ilgisinin giderek arttığını da belirtmiştir⁶.

Kazgan'ın oldukça dolu bibliyografisinde kendi çalışmalarının dışında eşi Gülten Kazgan, Murat Koraltürk, Murat Öztürk, Alkan Soyak ve Sami Önal ile birlikte de kitap çalışmaları vardır. Ayrıca eşi Gülten Kazgan, Ertuğrul Tokdemir, Sami Önal, Murat Uğur Aksoy gibi isimlerle de çeşitli dergilerde yayınlanmış makale ve diğer çalışmaları da yer almaktadır. 1984 ile 1988 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde işletme ve iktisat alanlarında 6 doktora tezini yönetmiştir. Türkiye'nin kalkınmasına planlı yaklaşım ve eleştirisi, 1964-1979 döneminde Türkiye'nin dış ticareti ve bir model denemesi, Türkiye'deki para politikasının eleştirisi (1963-1981), Türkiye'nin istihdam sorunu ve geleceği, Türk sermaye piyasasının ekonomik analizi ve Tür-

kiye'de hisse senedini belirleyen etkenler, Finansal varlık fiyatlama modelinin Türk sermaye piyasasında testi konuları danışmanı olduğu doktora tezleridir.

Kazgan'ın doktora tezlerini yürüttüğü ve yetiştirdiği öğrencilerinden Cemil Albayrak yine İTÜ'de öğretim üyeliği görevini yürütmüş ve kendisi de 1993 ile 1998 yılları arasında 7 adet yüksek lisans tezinde danışmanlık yapmıştır. Yine Türkiye'deki para politikasının eleştirisi tez çalışmasıyla ile danışmanlığını yaptığı öğrencilerinden Mehmet Değirmenci de akademik kariyerine devam ederek Doğuş Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmış ve danışmanlığını yaptığı yüksek lisans tez öğrencileri olmuştur. Türkiye'nin kalkınmasına planlı yaklaşım eleştirisi tezinde danışmanlığını yaptığı öğrencisi Güray Tezer ise Beykoz Üniversitesi'nde öğretim görevlisi ve doktor öğretim üyesi olarak halen akademik hayatına devam etmektedir. Yapılan literatür taramalarında elde edinilen bu bilgilerin yanında Murat Koraltürk, Ertuğrul Tokdemir ve Öner Günçavdı gibi çok değerli akademisyenlerinde Kazgan'dan etkilendikleri görülebilmektedir.

Betimleyici ve açıklayıcı araştırma tekniklerini kullanan Kazgan, Osmanlı finans tarihi çalışmalarında elde ettiği gazete, dergi, mektup, kitap, dönemin yayınlanmış bildiri, izahname, ferman, yazılı açıklamalı belgeler gibi değerli materyalleri de çalışmalarına ekleyerek kitap gibi yayınların daha ilgi çekici olmasını sağlamıştır. Eserlerinde dönemin

6 Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Efil Yayınevi, Ankara, 2022, s.13-15.

önde gelen gazete ve dergilerinden *Ceride-i Havadis*, *Journal de Constantinople*, *Osmanlı Ziraat Gazetesi*, *La Turquie*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Resimli Gazete* gibi kaynaklardan anlatılan konuyla ilgili yayınları birebir aktarmıştır. Özellikle *Galata Bankerleri* kitabında maliye nazırı, sadrazam veya ünlü bir bankerle yapılmış yerli ve yabancı gazete röportajlarını ya da *Osmanlı Bankası'nın kuruluşunu ilan eden fermanı*, yine konu içerisinde aktararak okuyucunun detaylı bilgilenmesini de sağlamıştır. Yine çokça üzerinde durduğu isimlerden olan Fransız şair ve iş adamı *Lamartine'nin İstanbul'a gelişiyle ilgili*, sadrazam *Reşit Paşa ve padişah Abdülmecid ile mektup yazışmalarını içeren kaynakları da kullanarak anlatmıştır*⁷. *Galata Borsasının ülke içinde hızla yayılması sonucunda hava oyunları olarak tanımlanan spekülasyonların baş göstermesini de 1876 yılında Abidin Bey tarafından yazılmış eserlerden alıntılar yaparak okuyucuya o dönemde yaşananları birebir okuma fırsatını sunmuştur*⁸. Yine *Galata Bankerleri* kitabında bir dönem *Galata piyasasını sarmış ve bazı ünlü bankerlerin iflasına sebep olmuş Hamburg piyangosundan*

*bahsetmiştir. Hamburg piyangosunun nasıl bir yaygınlık kazandığını ise 14/15 Mayıs 1883 tarihli "La Turquie" gazetesini belgelemiştir. Gazete bu piyango için tüm memleketin saf insanların paralarını körü körüne yatırarak tüm tasarruflarını kaybettikleri bir istismar belgesi olarak açıklamıştır*⁹. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi* eserinde ise 1908 Meşrutiyetin ilanından sonra baş gösteren¹⁰ *Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılık görüşlerinin hepsinin ortak noktasının milli ekonomi olduğunu anlatırken, üç farklı düşüncenin de görüşlerini yansıtan gazete ve dergileri kullanmıştır*¹¹.

Kazgan tarihi kronolojik sıraya göre anlatmak yerine nedenselliği ön plana çıkararak ve padişah ya da sadrazam dışında dönemin önde gelen isimleriyle de birlikte ekonomik, sosyolojik ve hatta yer yer psikolojik açıdan incelemiştir. Kazgan'ın çalışmalarına bakarak tarih ekollerinden *Annales*¹² ekolüne yakın olduğu söylenebilir¹³. Tarih kitaplarında genel olarak cumhuriyetin kuruluşundan sonra bankacılık gibi sektörlerde kalifiye eleman eksikliğinden bahsedilir ama bunun nedeni ya da sebeplerinden bahsedilmez. Kaz-

7 A.g.e., s.65.

8 A.g.e., s.79-84, 89-91.

9 A.g.e., s.269.

10 Kazgan kitabında İslamcılık görüşünü anlatmak için *İslam Salom Mecmuası*, *Türkçülük görüşü için Türk Yurdu* dergisi ve *Osmanlılık anlatım için Resimli Kitap ve Şehbal* dergilerinden alıntılar yapmıştır.

11 Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.202.

12 "Annales ekolü geleneksel tarihçilik anlayışının yerini, sorun odaklı bir tarih anlayışı alır. Siyasete odaklanan bir tarih anlayışı yerine, insan faaliyetlerinin tamamına eğilen bir tarih anlayışı hakimdir. Diğer disiplinlerle etkileşim içindedir".

13 Ergin Ayan, "Türk Tarih Yazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu", *Tarih Okulu Dergisi*, C.2011, S.XI, s.75.

gan, geri kalmışlığın sebeplerinden birisi olarak gördüğü bu durumu da incelemiştir. Kazgan, Türk Müslüman ailelerinin çocuklarının devlet memuriyeti gibi işleri seçtikleri, banka gibi finans alanlarında çalışmayı tercih etmediklerini belirtmiştir. Hatta şube açan yabancı bankalar Türk Müslüman çocuklarına istihdam alanında öncelik tanımışlar ama gerekli talebi bulamamışlardır. Kazgan, azınlıkların bu konularda kendilerini daha geliştirmiş olduklarının altını çizerek, Galata'nın en ünlü bankerleri olan Kristaki, Zarifi gibi isimlerin bankalarda hademelikten yükseldiklerine dikkat çekmiştir¹⁴. Kazgan'ın özellikle Osmanlı finans tarihi alanındaki çalışmalarına yüzlerce farklı çalışmada atıflar verildiği görülmektedir. Bunun yanında Gülten Kazgan, Şevket Pamuk, Ahmet Tabakoğlu gibi çok değerli iktisat tarihi akademisyenlerinin kitaplarında da Kazgan'a yapılan atıflar olduğunu gözlemlenebilir. Kazgan'ın ise Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme kitabında, Şevket Pamuk ve Murat Koraltürk gibi değerli iktisat tarihi akademisyenlerinden alıntıları olduğu da görülebilir.

Çalışmalar genel olarak Osmanlı Devleti dönemi, Cumhuriyetin ilk yılları, devletçilik dönemi (1930-1940), İkinci Dünya Savaşı ve sonrası (1940-1950), yeni liberal dönem (1950-1960), planlı dönem (1960-1980), yeni liberal dönem ve dışı açılım (1980 ve sonrası), şeklinde incelenmiştir. Ancak Galata Bankerleri ve Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali gibi sadece Osmanlı'nın incelendiği çalışmalarda kişiler

ve olaylar üzerinde durulmuştur. Aslında Annales ekolüne yakınlığı bu kitaplarda daha açık şekilde görülmektedir. Ekonomiyi ve tarihi birlikte inceleyerek, sadece dönemin padişah ya da sadrazamlarına değil, ilgili dönemde ilgi çekici işler yapan kişileri de çalışmalarında oldukça yer vermiştir. Örneğin Avrupa'da Finans Kapitali kitabında Artin Kazaz gibi bir bankerin İstanbul'un iaşesinde devlet müdahalesinden serbest piyasaya geçilmesinde nasıl bir etkisi olduğunu anlatmıştır.

Dönemin Başarılı İsimlerine Kitaplarında Yer Vermiştir

Kazgan çalışmalarında dönemin ilerleyişine yön veren isimler üzerinde oldukça fazla durmuştur. Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali kitabında üzerinde durduğu isimlerden Artin Kazaz'ı aynı dönemde Fransız'da Ouvrard ile karşılaştırarak anlatmıştır. Ouvrard'ın Napolyon'a finansman sağlamasıyla düşman güçlerinin Paris sokaklarına girmesini önlemesi gibi, Artin Kazaz'ın da Rus ordusunun İstanbul'a girişini sağladığı finansman ile önlediğini anlatmıştır. Artin Kazaz'ın, Sultan II. Mahmud'un gözdesi haline geldiğini belirten Kazgan, Artin'in para basma yönündeki becerileri sayesinde, Darphane amirliğine getirildiğini de vurgulamıştır. Artin Kazaz'ın paranın zaman değerini bilen ve uygulayan ilk devlet görevlisi olduğunun da altını çizmiştir¹⁵. Ayrıca 1815 yılı civarında İstanbul'da başlayan tahıl ve buğday kıtlığının çözümü için de devlet

14 Kazgan, 2022a, s.246.

15 Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Efil Yayınevi, Ankara, 2022, s.31.

müdahalesi yerine serbest piyasanın geçerli olmasını sağlayanın Artin Kazaz olduğunu, o dönem Artin Kazaz'ı araştıran bir tarihçinin kaynakları doğrultusunda anlatmıştır. Artin Kazaz'ın İstanbul'un iâşe sorununun, buraya getirilen buğday gibi önemli gıda maddelerin narh fiyatının kaldırılmasını ve serbest piyasa ile herkesin ürününü istediği fiyattan satılabilmesiyle çözüme kavuştuğu da dikkat çekilen başka bir noktadır. Yine II. Mahmud zamanında yapılan Rusya savaşı için gerekli finansmanın Artin Kazaz'ın para operasyonlarındaki becerisi sayesinde çözüldüğü de belirtilmiştir¹⁶.

Kazgan'ın üzerinde durduğu isimlerden bir diğeri ise 1870 yılında Sultan Abdülaziz döneminde maliye nazırlığına gelen Mustafa Fazıl Paşa'dır. Fazıl Paşa banknot ihraç tekeli Osmanlı Bankası'na verilmesini sağlayarak, Osmanlı'nın senyoraj hakkından mahrum kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı ekonomisinin ilerleyememesinin sebeplerinden birisi olan senyoraj hakkının kaybedilmesine sebep olan paşa hakkında çoğu tarih kitaplarında bahsedilmemiştir. Kazgan paşa hakkında ayrıntılı araştırmalar yapmıştır. Paşanın ekonomi ve mali idari işlerinden fazla anlamadığı için Mısır'daki şeker fabrikasının müdürü Sakakin'i İstanbul'a davet ederek kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Tüm bu süreç içerisinde Osmanlı Bankası da banknot ihraç tekeli elde ettiği için Kazgan, Sakakin'in Osmanlı Bankası kurucularıyla yakın te-

masta olduğunu ima etmiştir¹⁷. Bunun yanında Kazgan paşanın ilk bütçe hareketiyle vatandaşın, vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerin nerelere gittiğini bilebilmeleri ve vergileri için hesap sorabilmeleri açısından bir devrim yarattığını da belirtmektedir. Ayrıca paşanın savurgan birisi olduğuna dikkat çekerek, Jön Türklerin kurucularından olduğu içinde bu harekete ve dönemde yayınlanan pek çok esere bolca para harcadığını da anlatmaktadır. Yine eğlence hayatına düşkün birisi olduğu içinde oldukça israf bir hayatı olduğunu da M. Zeki Pakalı'nın Maliye Teşkilatı Tarihi adlı eserinde, paşanın verdiği lüks bir akşam yemeği hakkındaki yazıyı birebir aktararak anlatmıştır¹⁸.

Kazgan'ın en çok bahsettiği bir diğeri isim ise sultan Abdülaziz döneminde iki defa sadrazamlık unvanı verilen Mahmut Nedim Paşa'dır. Kazgan Galata Bankerleri kitabında bu paşa hakkında geniş bir yer vermiştir. Nedim Paşanın Rus elçisi İnyaçyef ile dostluğuna dikkat çekerek bu dostluğun ve başka bir yönüyle İnyaçyef'in emrine girmiş olmasının sonucunda Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Rumeli ve Bosna Hersek toraklarının kaybedilmiş olduğunu anlatmıştır. Kazgan paşanın ekonomi ve finans işlerinden iyi anlayan bir devlet görevlisi olduğunu, ama aynı zamanda kişisel çıkarları doğrultusunda çok fazla yolsuzluklara adının karıştığını da anlatmıştır. Paşanın döneminde yaşanan en büyük olayın ise bütün Avrupa borsalarını derinden etkileyen,

16 A.g.e., s.40-42.

17 Kazgan, a.g.e., s.81-82.

18 A.g.e., s.83-84.

Osmanlı'nın borçlarının ana para ve faizlerinin yarıya indirilmesi kararı olduğunu belirten Kazgan, bu kararın hemen her devlet sırrı ve kararlarını duyurulmadan önce bilgi sahibi olan ünlü Galata Bankerlerinden gizlenmiş olduğunu da ayrıca vurgulamıştır. Galata Bankerlerinin bu bilgiden haberdar olmamaları da onların Avrupa'daki itibarlarını sarsan bir olay olduğunun da altı çizilmiştir¹⁹. Kazgan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi eserinde de Nedim Paşa'yı Osmanlı'da sonun başlangıcına sebep olan ve bir gecede kabineden çıkan bir kararla moratoryumun²⁰ ilan edilmesi hususunda ele almıştır. Kazgan, bu kararın alınmasıyla Avrupa ile ilişkilerin bozularak kömür, silah ve askeri ihtiyaçların yapıldığı ithalatın bir anda kesilmesine sebep olduğundan ve Rusya'nın bunu fırsat bilerek, Osmanlı Devleti'ni tarihte görülmemiş bir yenilgiye uğratmasına dikkat çekmiştir²¹.

İktisat Tarihi Çalışmalarından Önce Yaptığı Bazı Makro Ekonomik Çalışmalar

Kazgan 1950 sonları ile 1960 yılları başlarında yaptığı çalışmalarda Türkiye'de bir sermaye piyasasının oluşamamasının eksikliklerini dile getirmiştir. Ayrıca şehirleşme ve gayrimenkul sektörünün de üzerinde durarak, Amerika'da yaşadığı

yıllarda bazı şehir ve eyaletleri bu konular üzerinde inceleme fırsatı da bulmuştur. Kazgan'ın Türk iktisadi tarihi literatürüne büyük katkılar sunduğu, ilk kez kendisinin çalışmalar yaptığı 19. yüzyıl Osmanlı ekonomi ve finans tarihi konu içerikli kitaplarını incelemeye başlamadan önce, Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu ekonomik, mali ve sosyolojik yapısını incelediği çalışmalarında kısaca durulacaktır.

Kazgan'ın 1952 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında Türkiye'de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin mevzuu Meselesi çalışmasını yayınlamıştır. Çalışmada Türkiye'de zirai kazançların da vergilendirilmesi gerektiğini ama bu vergilendirme oranının doğru belirlenmesi gerektiğini ele almıştır. Sadece geliri zirai ürünlerden gelen bir çiftçinin vergi yükünün fazla olması durumunda, çiftçinin elde ettiği geliri bir yıl sonra tarım yerine gayrimenkul gibi alternatif yatırımlara aktarabileceğini vurgulamıştır. Kazgan bu hassas çizginin korunabilmesi için ne gibi önlemler alınabileceğini örnekler ile anlatmıştır. Ayrıca Kazgan yazısında kanunlar ile hangi alanların zirai sayılacağı belirtilmesi gerektiğini ve bazı sanayi uygulamaların zirai olarak kabul edildiğinden, vergilerden muaf tutulduğu için bir haksızlık oluştuğuna da dikkat çekmiştir. Bu bakımdan zirai vergilerde indirim yapılırsa da kanunlar ile sektörler arası sınırların

19 Kazgan, Galata Bankerleri, s.110-131.

20 Bu karar borçların para yerine yeni bir borç senediyle, yani tahvilat ile ödeneceğinin açıklanmasıdır.

21 Kazgan, 1997, s.136-178.

çizilmesi gerektiğinin altını detaylı bir şekilde çizmiştir²².

Kazgan 1957 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında yayınladığı Türkiye’de Bir Sermaye Piyasası Kurulması ve Yatırımların Finansmanı makalesinde Türkiye’de sermaye piyasasının eksikliğinden bahsederken, böyle bir piyasanın var olabilmesi için de devlet müdahalesinin olabildiğince az olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca çalışması kapsamında incelenen dönemde enflasyondan dolayı tasarrufların arttığı ama bu tasarrufların yatırımlara dönüşmesinde istenilen sonuca ulaşamadığını belirtmiştir. Yine bu dönüşümün sağlanamamasında bankaların finansman alanında kısa vadeli kredilerde ısrarcı olmaları, sanayi sektörüne kredi tahsisinde yetersiz olmaları, bankaların işletmelerin için kredi derecelendirme yapmayarak tüm işletmelere aynı faiz oranları sunmaları ile çok küçük işletmelerin gereksiz büyüklükte krediler alabilmeleri gibi sorunlara dikkat çekmiştir. Ayrıca Kazgan dönemde bir sermaye piyasasının olmamasının eksikliğinin şirketlerin büyümesinde ve tasarrufların yatırımlara dönüşmemesinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Sermaye piyasalarının tasarruf sahipleri ve firmalara ne gibi faydalar sağlayacağına değinmiştir²³.

Kazgan’ın doçentlik eğitimini tamamlamak için Chicago Üniversitesi’ne gittiği

süreçte yayımladığı Amme Hizmetlerinin Finansmanı ve Şerefiye adlı çalışmasında şehirleşmeyle beliren finansman ihtiyaçlarının kamu harcamalarıyla ve nihayetinde şerefiye gibi ödemelerle temin edilmesini anlatmıştır. Kazgan çalışmasında Amerika’nın Chicago, Detroit gibi şehirler ile Michigan eyaletinden şehirleşme ve kamu çalışmaları hakkında karşılaştırmalı örnekler vermiştir. Yapılan kamu harcamaları ile mevkilerin gelişimi ve dolayısıyla o yörede gayrimenkulleri bulunan kişilerin dolaylı yoldan rant elde ettiğini anlatmıştır. Ayrıca rant sağlayan gayrimenkul sahiplerden alınan şerefiye gelirleriyle doğan finansman sorununun giderildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu çalışmasında şerefiye ile verginin farkını da ele alarak ikisi arasında ayrımları ve özellikle verginin belirli ve devamlı olmasını ama şerefiyenin bir kereye mahsus alınacağından istenilen miktarda temin edilebileceğini detaylı olarak açıklamıştır²⁴.

İşçi, işveren ve ücret ilişkilerini de detaylı inceleyen Kazgan 1963 yılında yayınladığı İşletmelerde Ücretlilere Karan Pay Verme Politikası çalışmasında işçilerin kardan pay aldıklarında işlerinde daha başarılı olup, motive olabileceklerini anlatmıştır. Belirli bir karın üstünde işçilere kar dağıtılacağı duyurulduğu zaman işçiler bu karın elde edilmesi için daha sıkı çalışacaktır. Çalışmada işçilere kardan pay verilerek firmaların neler kaza-

22 Haydar Kazgan, “Türkiye’de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin Mevzuu Meselesi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.14, S.1-4, İstanbul, 1952, s.178-201.

23 Haydar Kazgan, Türkiye’de Bir Sermaye Piyasası Kurulması ve Yatırımların Finansmanı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.19, S.1-4, İstanbul, 1957, s.395-434.

24 Haydar Kazgan, “Amme Hizmetlerinin Finansmanı ve Şerefiye”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.22, S.2, İstanbul, 1960, s.99-133.

nabileceği ve bu karların nasıl hesaplanıp dağıtılabileceği ve dağıtım süreci üzerinde durulmuştur. Bu süreçte işçilerin konu hakkında bilgilendirilmesi gerekliliği ve özellikle zarar dönemlerinde işçilere önceden bilgilerin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İşçilere kara ortak etmek yanında işgücü ve üretim masraflarından elde edilen tasarrufların dağıtılmasını içeren üretime iştirak ve işçilerin hisse senetleriyle hissedar²⁵ yapılması öngörülen planlardır²⁶.

1964 yılında yine İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında yayınladığı İşçi Sendikalarının Talepleri ve Toplu Sözleşmelerin Getirdiği Yeni Bir Ücret Anlamı çalışmasında işçi ve işveren sendikalarının toplu ücret sözleşmelerinde yapılabilecek olan yüksek artışların hem işletmelerin maliyetlerinin artması sonucu bunu ürünlerinin fiyatlarına yansıtması, hem de işçilerin gelir düzeylerinin artması ile harcama güdüsü doğrultusunda talep artışı neticesinde, fiyatlar genel düzeyinin artacağına dikkat çekmektedir. Çalışmada lider toplu sözleşmeleri oldukça sık vurgulayan Kazgan, sektör içi ya da sektörler arasında en iyi durumda olan şirketin ücretleri belirlediği ve diğer şirketlerin de bu ücret politikasını kabul ettiklerini belirtir. Ancak bizim gibi ülke-

lerde bunun gerçekleşmesi için sektörler içinde oligopol tutum sergilenmesi, oldukça zayıf bir talep esnekliğinin olması ve yeterli bir iş arzına bağlı olduğunu da belirtmiştir²⁷. Sendikaların işçi haklarını korumada ne kadar önemli olduğunu da altını çizen Kazgan, sendikalaşmanın küçük, orta, büyük tüm şirketlere yayılması gerektiğinin altını çizmiştir²⁸.

Kazgan bu çalışmasında genel olarak sendikalaşmanın işçi hakları ve ülke ekonomisi için iyi sonuçlar getireceğini ama aynı zamanda yüksek ücretler neticesinde oluşabilecek dolaylı enflasyonun önüne geçmek içinde devletin bazı tedbirler alması gerektiğini belirtmiştir. Ücret artışlarının enflasyonu artırdığı ve enflasyonun da işçilerin yeniden ücret artış taleplerinde bulunacağı bir tehlikeli döngünün önemini vurgulamıştır. Ayrıca emek arzının da yeterli olması gerektiği aksi durumda büyük şirketlerin daha yüksek ücretler ile emek transfer edebileceğini ve böylece yine fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine sebep olacağını vurgulamıştır²⁹.

Türk bankacılık sistemiyle de ilgili çeşitli çalışmaları bulunan Kazgan 1967 yılında yayınladığı çalışmasında Etibank'ın faaliyetlerinde bulunduğu maden ve elektrik enerjisi üretim şirketlerinin fa-

25 Hisse senetleriyle çalışanların hissedar yapılması dönem içinde henüz gelişmiş ülkelerde bile tam uygulanamadığı için Amerika üzerinden detaylı açıklama yapılmıştır.

26 Haydar Kazgan, "İşletmelerde Ücretlilere Kardan Pay Verme", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.23, S.3-4, İstanbul, 1963, s.216-231.

27 Kazgan ülkemizde ilgili dönemde daha çok büyük işletmelerin sendikalaştığını, küçük ve orta işletmelerin ise işçi haklarında gerekli özeni göstermediğini belirtmiştir

28 Haydar Kazgan, "İşçi Sendikalarının Talepleri ve Toplu Sözleşmelerin Getirdiği Yeni Bir Ücret Anlamı", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.24, S.1-2, İstanbul, 1964, s.182-192.

29 A.g.m., s.182-192.

aliyetleri ve özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Kazgan iki sektör için yıllar itibariyle gelişimlerini çeşitli tablo ve grafiklerle göstermiştir³⁰.

Kazgan'ın 1970 yılında Murat Aksoy ile birlikte yayınladığı Sermaye Piyasası ve Yatırım Ortaklıkları çalışmalarında sermaye piyasasının nasıl daha aktif işleyerek birikimlerin sanayi sektörünü geliştirebileceği üzerinde durulmuştur. Yatırım fonları ve yatırım ortaklıkları ile halkın birikimlerinin en az risk düzeyi ile değerlendirilebileceği ve sanayi sektörünün de ihtiyaç duyduğu finansmanın sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Yani fon fazlası olanlar ile fon ihtiyacı olanların bir araya gelmesinin önemini vurgulamışlardır. Yatırım ortaklıklarının nasıl ortaya çıktığı ve işleyiş yapısının anlatıldığı çalışmada özellikle küçük yatırımcılara güven verebilmek ve birikimlerinin olabildiğince az risk gözeterek değerlendirebilmek ancak uzman kişiler tarafından yapılabileceği de önemle belirtilmiştir. Çalışmada dünyada yatırım ortaklıklarının gelişim tarihine kısaca değinerek Anglo-Sakson yatırım ortaklıkları ile Alman yatırım ortaklıklarının farkı üzerinde durulmuştur. Alman yatırım ortaklığının daha çok bankalar aracılığıyla yapıldığına işaret edilerek Türkiye içinde böyle bir yapılaşmanın daha uygun olacağı anlatılmıştır. Yatırım ortaklıklarının 3 farklı yapısından bahsedilerek Almanya'nın uygulamalarını göz

önünde bulundurarak açıklanmıştır. Türkiye'de yatırım ortaklıklarının ise banka sistemi dışında düzgün ilerleyemeyeceğinin altı çizilmiştir. Ayrıca yatırım fonları ile yatırım ortaklıkları arasındaki farklara da değinerek, yatırım fonlarının daha güven verici olmasından ötürü sadece bankalar aracılığıyla işlem yapılabileceği belirtilmiştir. Yine ülkemiz için yatırım fonları ile bir yatırım ortaklığı kurmak önerilmiştir³¹.

Cumhuriyet Gazetesi Yazılarından

1963 yılından itibaren Cumhuriyet Gazetesinde de aralıklı (genel olarak aylık ya da birkaç ayda bir) yazılar yazan Kazgan'ın yine ülkenin içinde bulunduğu güncel olayları mali ve ekonomik açıdan incelediği dikkat çekmektedir. Seçim öncesi ve sonrasında, açıklanan programları incelerken politik çerçevede yorumlar yaptığı da görülmüştür. Cumhuriyet Gazetesi arşivlerinden incelenen yazılara bakarak dönemin vergi, istihdam, emek ve sendikalaşma, işçi ve işçi hakları ile işçiye yapılabilecek yeni ödeme yöntemleri üzerinde yorumlar, devlet yatırımları, eğitim, içinde bulunduğu planlı dönemle ilgili gelişmeler ve batı ülkeleriyle mukayese, devletçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi konularda yazıları olan Kazgan'ın ilgi çekici birkaç yazısına değinmekte yarar var.

30 Haydar Kazgan, "Türk Banka Siteminde Müessese ve İştirakler: Etibank'ın Müessese ve İştirakleri Hakkında İnceleme", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.26, S.1-4, İstanbul, 1967, s.184-215.

31 Haydar Kazgan, Murat Aksoy, "Sermaye Piyasası ve Yatırım Ortaklıkları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.30, S.1-4, İstanbul, 1970, s.333-349.

Örneğin yerel seçimler öncesinde Belediye Seçimleri ve Devlet Maliyesi yazısında, belediye bütçesi ile devlet bütçesi arasındaki farkların ince bir çizgiyle çizilmesi gerektiğine ve belediyeye verilen bir alanın ancak kiralık olarak verilebileceğine dikkat çektiğini gözlemlenmiştir³². Yine Atatürk Sosyalist Değildi yazısında da milli mücadele döneminde, öncesinde ve sonrasında Atatürk'ün herhangi bir sosyalist doktrine ilgi duyduğunu gösteren bir durum olmadığını anlatmıştır³³. Kazgan'ın turizm politikalarını incelediği bir diğer yazısında ise turizmin gelişiminde devletin müdahalesinin gerekliliğini vurguladığı görülmüştür. Turizmin özellikle geri kalmış bölgelerde özel sektöre verilecek destekler ile geliştirilmesinde bir anlamda alternatif turizmi anlattığı anlaşılmaktadır. Kazgan geri kalmış bölgelerin turizmi geliştirmesiyle gelişmiş bölgelerden gelir transferi olacağını, daha adil bir gelir dağılımı olacağını, istihdam yaratacağını anlatmıştır³⁴. İşçi ve küçük esnaf incelemesini yaptığı bir diğer yazısında ise Kazgan, küçük esnafın ekonomiye bir katkısı olmadığını ve büyük şirketlerin kuruluşlarının bir an önce artırılması gerektiğini anlatmaktadır. Küçük esnafın bir istihdam yaratamadıkları gibi genel olarak vergi gelirlerine de katkıları olmadığını belirtmiştir. Küçük esnafın sermaye ve emek gücünü sanayi ve ticaret alanlarında kullanıldığında milli geli-

re büyük bir katkı sunabileceklerinin de önemini vurgulamıştır³⁵.

Kazgan 1980'lerde Osmanlı finans tarihi incelemelerini yoğunlaştırdığı için gazetelerde de Osmanlı tarihi hakkında ya da incelediği, tartıştığı güncel konular Osmanlı finans tarihi perspektifinde anlatmıştır. Yine Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir yazıda Türkiye'de gümrük vergilendirme sürecini başından geçen bir olayla anlatmadan önce Fatih'in fethi sırasında kurduğu Rüsumat Çadırından bahsetmiştir. Yazının ilgi çeken yönü ise Osmanlı'da iltizam sisteminin Bizans'ta kurulan Rüsumat Çadırıyla gelmiş olmasıdır. Bizanslılar İstanbul Boğazından ticaret amaçlı ya da transit geçen onlarca gemiden ondan fazla vergi ve harç almış ve bunu Galata banker ve tüccarlara ihale ederek yapmışlardır. Bu vergilendirme sisteminde Bizans'ın oldukça yüksek gelir elde ettiğini belirten Kazgan, Fatih kasası boş olan Bizans'ın sokakları ve halkının lüks içinde yaşamasının sebebinin Rüsumat olduğunu öğrenince, fetih sırasında Rüsumat çadırını kurarak, Muhafaza hariç tüm yönetimi Galata banker ve tüccarlarına bırakmıştır. İşte daha sonra Osmanlı yönetiminde iltizam sistemi olarak anılacak bu ihale usulü vergi tahsilatı sisteminin aslında Fatih Sultan Mehmet zamanında, Galatalılar ile başladığını anlatmıştır³⁶.

Cumhuriyet gazetesinde Tarık Zafer Tunaya ile Osmanlı'da borçlanma üzerin-

32 Cumhuriyet Gazetesi, "Belediye Seçimleri ve Devlet Maliyesi", 20.11.1963, s.2.

33 Cumhuriyet Gazetesi, "Atatürk Sosyalist Değildi", 23.11.1963, s.2.

34 Cumhuriyet Gazetesi, "Turizm Politikamız ve Gerçekler", 09.11.1965, 2.

35 Cumhuriyet Gazetesi, "İşçi Tarifi ve Küçük Esnaf", 16.02.1966, 2.

36 Cumhuriyet Gazetesi, "Fatih'in Rüsumat Çadırı!", 14.09.1991, 2.

de yapılan söyleşide Tanzimat'ın getirdiği değişimle tüketim alışkanlıklarının da değişerek yeni gereksinimler ortaya çıktığını ve bunların ithal edilerek sağlandığını ifade eden Kazgan borçlanmanın sonunda dışa açılmayı getirdiğini de dile getirmiştir. İlk borçlanma 1854'ten sonra yoğun borçlanma yaşandığına dikkat çekerek bayrağın bile ithal edilerek getirildiğini vurgulamıştır³⁷. Yine Cumhuriyet gazetesinde Hazal Ataş Çakır ile yaptığı söyleşide Osmanlı'nın gerileme ve çöküşünün sebeplerini, gelişmemiş bankacılık sistemi, kâğıt paraya geçilememesi ve kendi silahını üretemeyen bir ülke olması olarak anlatmıştır. Kazgan kâğıt para ihracının olmaması ve bu yüzden yatırımların ve dolayısıyla tasarrufların oluşamadığına dikkat çekmiştir³⁸.

Kitap Eser İncelemeleri

1. Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz

Kazgan, Alkan Soyak ve Murat Koral Türk ile birlikte yazdıkları Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz eserinde Türk sigortacılık tarihinin önemli gelişmelerini Osmanlı Devleti'nden itibaren incelemiştir. Ayrıca dünya sigortacılık gelişimine de yer verdikleri eserde en büyük sigorta şirketlerinden olan ve günümüzde Koç Allianz olarak bilinen Şark Sigorta özelinde de bir gelişim seyri anla-

tilmiştir. Çeşitli belgeler, resimler ve Şark Sigorta'nın faaliyet raporları ile çalışma desteklenmiştir. Sigortacılık tarihi alanında önemli bir çalışma olmasından dolayı, Kazgan'ın incelenen eserlerinden birisi olmuştur.

Çalışmada sigortanın ilkçağdan bu yana çeşitli şekillerde uygulandığının anlatıldığı bu kitapta ilk sigortacılığın insanların mal taşıma sırasında haydut saldırılarına karşı kendilerini güvence altına almak istemelerinden oluştuğu ve modern anlamda ise ilk olarak 14. yüzyılda ortaya çıktığı belirtilmiştir. Sonrasında Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın olacak olan yangın sigortaları ise 17. yüzyılda İngiltere'de yaygınlaşmaya başlamıştır³⁹. Kazgan ve çalışma arkadaşları Osmanlı Devleti'nde her ne kadar ilk sigortacılığın 19. yüzyılda başladığı belirtilse de öncesinde avarız vakıfları, loncalar gibi kurumlarda benzer uygulamaların görüldüğünü belirtmişlerdir. İstanbul'un fethi ile Avrupada uygulanan deniz nakliyatı sigortalarının yapıldığını da dile getirmişlerdir⁴⁰. Ticaretin sigortacılığı, sigortacılığın ihracatı geliştirdiği 19. yüzyılda bazı zengin kesiminde sigortaya olan ilgilerinin arttığı ve İstanbul'un en büyük sorunlarından birisi olan yangına karşı sigorta taleplerinin arttığı belirtilmiştir. Gayrimüslim sınıf için önemli bir yerleşim yeri olan Perada çıkan yangın ise çeşitli yabancı sigorta şirketlerinin Os-

37 Cumhuriyet Gazetesi, "Osmanlı döneminde borçla bayrak satın alınmıştı..", 14.11.1978, s.5.

38 Cumhuriyet Gazetesi, "Avrupa İç Ticarete Hâkim Oldu", 22.07.1998, s.3.

39 Haydar Kazgan, Alkan Soyak, Murat Koral Türk, Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 22.

40 A.g.e., s.26-28.

manlı'ya olan ilgisini artırmıştır. Kitapta Osmanlı Devleti'nde özellikle İstanbul'da yangın sorunlarından oldukça sık söz edilmiştir. Yangınlar için çeşitli önlemler almak üzere 1898 yılında o zaman faaliyette bulunan 44 sigorta şirketi bir sendika kurulduğu ve istenilen sonuçları veremediği anlatılmıştır⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde 1908 ikinci meşrutiyetin ilanından sonra İttihatçılar tarafından desteklenen milli ekonomi modeli üzerinde şirketleşme oldukça yaygınlaşmıştır. Kitapta kurulan ilk sigorta şirketinin Osmanlı Umum Sigorta Şirketi olduğu belirtilmiştir. Türkiye Milli Sigorta Şirketi, İttihadı Milli Şirketi ve Vatan Sigorta şirketi dönem içerisinde kurulan diğer sigorta şirketleridir. Kazgan ve arkadaşları Osmanlı Devleti'nde sermaye yoksunluğu, dini fetvaların yanlış yönlendirmesi⁴² gibi sebeplerle sigortacılığın gelişmemesinin nedenlerinden olduğunu anlatmışlardır⁴³.

Osmanlı Devleti'nde sürekli artan sigorta şirketlerinin cumhuriyetin kuruluşundan önce 120 civarında olduğunu ama Birinci Dünya Savaşı, Yunanistan ordusunun İstanbul'u terk ederken büyük bir yangın çıkarması, şirket için mali bozukluk gibi sebeplerle cumhuriyetin ilk yıllarında 53 adete düştüğü belirtilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında hala yabancı sigorta şirketlerinin daha fazla ve sektö-

re daha hâkim olduğu da vurgulanmıştır. 1924 yılında İş Bankası'nın kuruluşundan sonra Anadolu Sigorta Şirketi de kurularak Şark Sigorta Şirketinden sonra ilk milli sigorta şirketinin de kurulduğu belirtilmiştir⁴⁴. Türkiye'de 1920'li yıllarda yangın, hayat, taşımacılık gibi belirli alanlarda faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin yanında, yasal tüm sigorta işlemlerini yapabilecek sigorta şirketlerinin de kurulduğu anlatılmıştır. Kitapta 1927-1932 yılları arasında en çok yangın olmak üzere sigorta şirketlerinin nakliyat, kaza ve hayat alanlarında da prim ürettiklerini de detaylı tablo şeklinde gösterilmiştir⁴⁵.

Devletçiliğe geçiş sürecinde Milli Reasürans Şirketi kurularak milli ekonomi adımında sigortacılık sektörünün de gelişmesinin hedeflendiği vurgulanmıştır. 1932 yılında 8 yerli 29 yabancı olmak üzere 37 sigorta şirketinin faaliyette olduğunu ve genel olarak yangın üzerinde yoğunlaşılacağına vurgu yapılmıştır. Devletçilik döneminde atılan adımların sonuçlar vererek yerli sermayeyle 1935 yılında Güven Sigorta ve 1936 yılında Ankara Türk Sigorta şirketlerinin kurulduğu da belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise sigortacılık daha ulusal olmaya başlamış ve savaş yılları ve sonrasında pek çok sigorta şirketleri kurulmuştur. 1950'li yıllarda ise kamu banka ve kurumlarının da sigorta şirketleri kurmaya başladıkları

41 A.g.e., s.35-49.

42 Sadece yabancı ülkede bulunan sigorta şirketlerinden alınan tazminatın helal sayıldığı gibi fetva verildiğini vurgulamışlardır.

43 A.g.e., s.56.

44 A.g.e., s.72-79.

45 A.g.e., s.91.

anlatılmıştır. Planlı dönemde sigorta şirketlerinin sayısının artırılmaması yasası ile sigorta sektöründe durgunluğun başladığı ve 1980 sonrası yeniden liberal ekonomiye geçiş sürecine kadar devam ettiği belirtilmiştir. Kitapta ilgili yıllar tek tek tablolar halinde sigorta şirketlerinin cari ve reel prim üretimi ile reel prim üretimi yıllık büyüme hızları gösterilmiştir⁴⁶.

1980'li yıllarda dışa açılma ve liberal ekonomik görüş hemen hemen tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de başlamış ve bundan sigorta sektörü de olumlu etkilenmiştir. Kazgan gelişmiş ülkelerde hayat sigortalarının öne çıktığı ama Türkiye'de hayat sigortalarında düşüş görüldüğüne dikkat çekmiştir. Dışa açılım ile birlikte planlı dönemde alınan sigorta şirket sayısında sınırlamanın kaldırılması, hayat sigortalarının ayrılarak hayat ve hayat dışı olarak kategorize edilmesi, serbest tarife sistemine geçiş gibi sektörde yeni adımların atıldığı da anlatılmıştır. 1987 yılında 24 yerli, 18 yabancı olmak üzere toplam 42 sigorta şirketi bulunurken, 1996 yılında 42 yerli, 13 yabancı olarak toplam 55 sigorta şirketinin faaliyette bulunduğu tablo halinde gösterilmiştir⁴⁷.

Kitapta Türk sigortacılığının 1990 yılından sonra serbest tarife sistemine geçilerek rekabeti artırması, zorunlu trafik sigortalarından dolayı kaza alanında sigortacılığın oldukça arttığı, sigortacılığın vergi sağladığı ve tasarruf aracı olması, fon birikimlerinde bulunması gibi özelliklerinden de ayrıntılı bahsedilmiş

ve fon yapısındaki değişimi de çeşitli yıllar itibarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yine sigorta faaliyet alanlarını paylarını yüzdesel olarak 1970-1997 yılları arasında tablo halinde sunulmuştur. Son bölümde ise Şark Sigortasının kuruluşu, gelişimi, ülkenin içinde bulunduğu durum, şirketin yaşadığı sorunlar ve aldığı önlemler, kurulan ortaklıklar ile Koç ve Allianz'ın ana ortaklar olarak şirketin isim değişikliği, çeşitli yılların faaliyet raporları ile belgelenecek anlatılmıştır. Sigorta şirketinin sermayesi, prim üretimi, reel prim üretimi yıllık büyüme hızı gibi göstergelerle 1924-1997 arasında gelişimi ve faaliyet alanlarına göre dağılımı açıkça tablo halinde gösterilmiştir⁴⁸.

2. Tarih Boyunca İstanbul Borsası

Kazgan'ın üzerinde durduğu konulardan birisi olan İstanbul Borsası hakkında yazmış olduğu kitap ise 3 ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde borsacılığın ortaya çıkışı ve dünyada yaygınlaşmasıyla beraber Osmanlı Devleti'nde Galata Borsasının ilk izleri anlatılmıştır. İkinci bölümde Osmanlı Devleti sürecinde Galata Borsasının bir resmi kurum haline gelerek gelişimi anlatılmış ve yapılan spekülasyonlar ile tarihin önemli olaylarının borsa oyunları ile ilişkisi anlatılmıştır. Son bölümde ise cumhuriyetin ilanı ile birlikte İstanbul Borsası ismini alan borsanın serüvenine devam edilmiştir.

Yalın bir dille yazılan kitap konuy-

46 A.g.e., s.88-124.

47 A.g.e., s.129,169.

48 A.g.e., s.172-264.

la ilgili merakı olan herkesin rahatlıkla okuyabileceği bir eser olmuştur. İktisat tarihi açısından her satırının değerli olduğu Tarih Boyunca İstanbul Borsası kitabında konuyla ilgili ayrıntılar çeşitli resimli belgelerle, kısa notlar halinde ayrıca gösterilmiştir. Borsacılığın ilk izlerinin, Venediklilerin ticarete önemli gelişimler kaydederek Akdeniz ekonomisinde bir hareketlilik sağlanması ve Avrupa'da merkezi devletlerin ortaya çıkışıyla görüldüğünü dile getiren Kazgan, Sanayi Devrimi ile merkezi devletlerin bütçe açıklarını kapatmak için finans kapitalinin de ortaya çıkmış olduğunu belirtmiştir⁴⁹. Borsanın bugünkü görünümüne 18. yüzyılın sonlarında ulaşıldığını anlatan Kazgan "... borsalar sanayide sermaye maliyetinin, devletlerin iç ve dış tahvillerinin, faizleri ve fiyatları ile diğer bütün kağıtların değerlendirildikleri önemli pazarlar haline dönüşmüşlerdir" olarak belirtmiştir⁵⁰. Borsanın her ülkenin ünlü bankerleriyle gelişmiş olduğunu yapılan açıklamalardan anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti içinde Galata Bankerlerinin Galata Borsasının gelişimini sağladıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Galata Bankerlerinin önemini Kazgan hemen her kitabında yer vererek dikkat çekmiştir. Genel olarak Avrupa'da saygınlığı olan bu kişiler devletin iç ve dış borç bulmasında da yıllar boyu aracı görevi görmüşlerdir. İstanbul'un fethinden önce zaten Galata'da yaşayan bu tüccar ve bankerlerin

Fatih Sultan Mehmed ile anlaşarak tarih boyunca önemli görevler üstlendiklerini belirten Kazgan, Banker Zarifi, Baltazzi, Alleon, Hristaki Zografos, Abraham Kamondo gibi dönemin ünlü bankerlerinden de oldukça sık söz etmiştir. Klasik tarih yazarlarından daha geniş bir gözleme sahip olan Kazgan'ın bu kitabında da örneğin yeniçeri ayaklanması ile Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesinin sadece yeniçerilerin Nizam-ı Cedid ile yeni bir ordu kurulmasından hoşnut olmamaları değil, aynı zamanda Avrupadan gelen ucuz ithal malları ile rekabet etmek istemeyen ve Gedikler olarak bilinen esnaf ve loncaların da yeniçerileri desteklemeleri ile gerçekleştiğini belirtmiştir⁵¹.

Kazgan Tanzimat Fermanından sonra ve özellikle buharlı gemilerinde yaygınlaşmasıyla ithalatın yanında ihracatında arttığını belirtmiştir. Ancak oran olarak ithalatın hala fazla olduğu için dış açığın finansmanında yine Galata Bankerlerinin devrede olduğuna dikkat çekmiştir⁵². Hatta Galata Bankerlerine güvenin devlet tarafından ne kadar fazla olduğunun altını çizerek Abdülmecit tarafından çıkarılan bir ferman ile iki bankerin, Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk banka olan İstanbul Bankasını kurduklarını ve böylece Galata Borsasının dış ülkeler ile bağlantı kurabildiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde borsanın yaygınlaşarak sarayda herkesin dilinde olduğunu, spekülasyonlara gebe olduğunu ve bunun için Galata'da Komis-

49 Haydar Kazgan, Tarih Boyunca İstanbul Borsası, İMKB, İstanbul, 1995, s. 21.

50 A.g.e., s.23.

51 A.g.e., s.36.

52 A.g.e., s.43.

yon Hanı olarak bilinen yerde bir odanın sadece borsa işlemlerine ayrıldığını, Beyoğlu basını ile günlük ekonomi haberleri ile önemli tahvil ve senetlerin fiyat değerleri yayınlanmaya başladığını, 1854 ilk dış borçlanmayla birlikte borsa oyunlarının da başladığını ve 1873 yılında devlet tarafından resmi bir kimlik tanınarak ilk Menkul Kıymetler Borsası Kanununun çıkarıldığını Kazgan bu kitabında detaylı olarak açıklamıştır⁵³.

Kazgan çalışmalarında dönemin önemli isimlerinden de oldukça sık söz eder. Örneğin Sultan Abdülaziz döneminin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa ve onun yakın dostu Rus elçisi İnyaçyef arasında yaşananlar Galata Bankerleri kitabında da anlatılmıştır. Hatta Mahmut Nedim Paşa Hükümetinin moratoryum ilan etmesinin arkasında İnyaçyef olduğunu iddia edenlerin olduğunu da belirtmiştir. Kazgan moratoryumun ilanının öneminden her fırsatta bahsetmiştir. Moratoryumun ilanı ile beraber Osmanlı ekonomisi ve ordusunun dışı bağımlı hale geldiği ve bu durumun doğal olarak fırsatçı devletleri harekete geçirdiğini anlatmıştır. Akabinde gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşının klasik tarihçilerin bahsettiği Hersek isyanı ve bir Bulgar kızının Müslüman olması gibi sebeplerin çok küçük sebepler olduğunu ve asıl sebebin Galata oyunu olduğunu ve Avrupa finans kapitalinin

Rusya'yı kullanarak istediğini almak olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

Kazgan'ın önem verdiği bir diğer konu da Düyun-u Umumiye'dir. Düyun-u Umumiye'nin kökeninin aslında Galata Bankerlerinin Osmanlı Devleti'nden tahsil edeceği borçlarını tahsil etmek amacıyla Rüsüm-u Sitte şirketine dayandığını da Kazgan kitaplarında dile getirmiştir. Şirketin beklenmedik başarısı Avrupa devletlerinin ilgisini çekmiş ve Osmanlı Bankası aracılığıyla Avrupalı alacaklı devletler yeni bir benzeri düzenlemenin yapılmasını istemişlerdir. Kazgan bu istek doğrultusunda Muharrem Kararnamesiyle Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulduğunu belirtmiştir⁵⁵. İdarenin borçlarını tahsil etmesi ve fazlasını Osmanlı Hükümetine devretmesiyle iki tarafında memnuniyeti ve yeni şirketlerin kurulmasıyla Galata Borsası'nın da hareketlendiğini yine Kazgan bu kitapta detaylı olarak anlatmıştır. Abdülhamit'in ve dönemin maliye bakanı Agop Paşa'nın yerli ve yabancı kağıtlara ilgisinin borsayı daha da canlı tuttuğunu belirten Kazgan⁵⁶ bir süre sonra piyango işlemlerinin de görülmeye başladığını belirtmiştir⁵⁷. Yine bu dönemde Osmanlı ortaokul, lise ve askeri liselerinde iktisat, ticaret ve borsa derslerinin verilmeye başladığının da altını çizmiştir⁵⁸.

Kazgan ilgili kitabın son bölümünde cumhuriyet döneminde borsacılığın ge-

53 A.g.e., s.48-67.

54 A.g.e., s.77-81.

55 A.g.e., s.86-87.

56 Sultan Abdülhamid'in çocukluğundan beridir bankeri olan Sarraf Zarifi ile günlük ekonomi ve borsa işlemlerinden konuşulduğu, servetinin idaresi için de görüşmeler yapıldığı ve Abdülhamid'in bu bankere oldukça güvendiği de belirtilmektedir.

57 Kazgan, 2022a, s.253.

58 Kazgan, 1995, s.99.

lişimini anlatmıştır. Kısaca cumhuriyetin ilk yıllarında durağan bir borsacılık olduğu, büyük krizden sonra devletçiliğe geçişle birlikte devletin müdahalelerde bulunduğu bir borsacılık işleyişinden bahsetmiştir. 1929 yılında yapılan düzenlemeler ile borsanın daha çok kambiyo yönünün ele alınarak bir devlet borsası olduğu, 1938 yılında İstanbul Borsasının 3 yıllığına kapatılarak Ankara'ya taşındığı ve 1941 yılında yeniden başladığı, 1950'li yıllarda liberal yönetimle birlikte borsanın kambiyo işlerini kaldırıp sadece menkul kıymetlerin işlem gördüğü bir yapıya kavuştuğunu da belirtmiştir. Şirket ve holdinglerin artmasıyla birlikte borsada canlanma olmakla beraber 24 Ocak 1980 kararlarından sonra serbest piyasa özellikleriyle borsanın daha da ivme kazanmasını sağladığını belirtmiştir. İzleyen dönemlerde çeşitli zirveler yapan borsanın bilgisayarlı sisteme geçilmesi ve yurtdışında işlem görmeye başlamasıyla ne kadar gelişim gösterdiğini yine döneme ait fotoğrafları ile anlatmıştır⁵⁹.

3. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Kazgan'ın Murat Öztürk ve Murat Koral Türk ile birlikte yazdıkları ve incelenen dönemlerde Türkiye'nin genel ekonomik yapısını ve geçirdiği süreçleri de ayrıntılı anlatan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kitabında da merkez bankasının kuruluş süreci ve Osmanlı Devleti'nde mer-

kez bankasının olmamasından kaynaklı sorunlara etraflıca değinilmiştir. Kitabın önsöz bölümünde Kazgan bir ülkede tam ekonomik bağımsızlığın ancak merkez bankasının varlığıyla sağlanabileceğini de belirtmiştir⁶⁰. Kitabın ilk bölümünde Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyıllık ekonomik değişimi kısaca anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayileşememe sebeplerinin sadece Batı'nın kurduğu sömürü düzeni olmadığına da dikkat çekilerek asıl temel sebebin Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin sermaye birikimine engel oluşturduğu ve bunun yanında narh sistemi, eğitim ve İslam dininin kanaatkarlık inancında engel olduğu belirtilmiştir⁶¹. Kitapta yine Galata Bankerlerinin aldığı görevler bahsedilirken bir yandan da Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu iç ve dış borçların sonuçları anlatılmıştır. Çekilen mali sıkıntıların çözümü için bir devlet bankasının kurulması gerektiği düşüncesi gelişirken, İngiltere ve Fransa ortak sermayeli kurulan Osmanlı Bankası'na kâğıt para ihraç yetkisi verilmiştir. Osmanlı Bankası'nın Osmanlı Devleti ile senyoraj hakkını paylaşmaması, kâğıt para çıkarma konusunda devlete destek olmaması, dışarıdan ithal ettiği düşük faizli kredilere hükümete birkaç puan daha yüksek oranlarda avans olarak vermesi gibi sebeplerle Osmanlı Bankası'nın bir merkez bankası olmadığı anlatılmıştır. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında da İstanbul ve Ankara hükümetlerinin bir merkez bankası-

59 A.g.e., s.110-154.

60 Haydar Kazgan, Murat Öztürk, Murat Koral Türk, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, TCMB, İstanbul, 2000, s.9.

61 A.g.e., s.19-21.

na ihtiyaç duydukları da belirtilmiştir⁶².

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bir devlet bankası ve merkez bankası kuruluşlarını sıklıkla gündeme getiren yeni hükümetin İş Bankası'nı kurduktan sonra bankanın başarısından dolayı bir merkez bankasının da kurulabileceği gündemdeyken, Osmanlı Bankası ile kâğıt para ihraç yetkisinin uzatılmasını da dikkat çeken bir gelişme olarak kitapta belirtilmiştir. 1929 büyük krizden sonra merkez bankası kuruluşu için çalışmalara başlandığı ve çeşitli ülkelerden gelen bilirkişilerle çeşitli raporların hazırlandığı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kazgan ve arkadaşları merkez bankasının geçirdiği süreçleri günün ekonomik şartlarıyla beraber ayrıntılı olarak 2000 yılına kadar anlatmışlardır⁶³.

4. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme

Kazgan bir diğer yazmış olduğu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme kitabında, Osmanlı Devleti'nin sanayileşememe sürecini yine klasik tarihçiliğin dışında farklı sebeplerle birlikte incelediği görülmektedir. Sanayi devrini yakalayan devletlerin eğitim ve altyapılarının sürekli gelişim halinde olduğunun altını çizerek Osmanlı Devleti'nde eğitimin yetersizliği yanında altyapı gelişiminin olmadığını vurgulamıştır. Sanayileşmiş ülkelerin düzgün bir limancılık, kara yolları gibi altyapı gelişiminin yanında Osmanlı'da

çok kısa mesafelerde bile, imparatorluk topraklarında üretilen bir ürünün transiti sırasında sel, su taşkınlığı gibi altyapı yetersizliğinden kaynaklanan sorunlara yine bu kitabında değinmiştir.

Kazgan'ın her fırsatta önemini vurguladığı 1838-1839 İngiltere ve Fransa ile başlayan ve daha sonra diğer devletlerle gelişen serbest ticaret antlaşmalarının, anlaşmayı yapan ülkeler için farklı hedefler olduğunu dile getirmektedir. Osmanlı Devleti'ni hammadde satan ve mamul madde alan yarı bir sömürge haline getirmek amaçları doğrultusunda, Osmanlı'nın sanayileşme için attığı adımlara da damping, fiyat farklılaştırması ve ucuz ürün yollarıyla engel olmaya çalıştıklarını belirtmiştir⁶⁴. Serbest ticareti savunan Avrupalı sanayileşmiş ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda korumacı politikalar izledikleri halde, himayeciliği eleştiren serbest ticareti öne çıkaran pek çok yayınları tercüme ile Osmanlı'da yayınlanarak bir propaganda aracı yapılmıştır. Osmanlı'nın sanayileşmesini önlemenin farklı bir boyutu olan bu yöntemle karşı ise ancak Kazgan'ın deyişiyle "iş işten geçtikten sonra", Ziya Gökalp'in yayınladığı İktisadi Vatanperverlik makalesinde himayeciliğin tek kurtuluş yolu olduğu anlatılmıştır⁶⁵. Batılı sanayileşmiş ülkeler Osmanlı gibi bir pazarı kaybetmemek için sanayileşme yolunda attığı adımlara engel olmaya devam ederlerken, içeride bürokratik sürecin uzun ve zahmetli olmasının

62 A.g.e., s.44-45.

63 A.g.e.

64 Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, Vakıfbank, İstanbul, 1999, s.22.

65 A.g.e., s.14.

da girişimcileri caydırdığı önemlidir. Bazı azınlıkların İstanbul'da fabrika kurma girişimleri de Gediklerin yeniçeriler ile iş birliği yaparak engellenmiştir. Ayrıca azınlıkların ticaretin buharlı gemiler sayesinde ucuzlayan navlunlar sayesinde daha karlı gelmesi de bir süre sonra sanayi sektörüne ilgilerini kaybederek, sektörün gelişimini engelleyen faktörlerden biri olmuştur. Kurulan şirketler, fabrikalar, imalathaneler fiyat rekabetine dayanamayıp kapatılır ya da tatil edilirken, bürokrasinin gereksiz zahmetli uzun süreçlerinin de yeni işletmelerin kurulmasına engel olduğunun da önemle altını çizmektedir. Kazgan bu durumun sebebini ise Tanzimat'tan sonra kurulan yeni bürokrasinin Osmanlı'nın Avrupa sanayi ülkeleri gibi sanayi devrimini gerçekleştirdiği ve artık kamu için tedbirler alınması gerektiği şeklinde davranışlarından ileri geldiğini belirtmiştir⁶⁶. Yine Osmanlı'nın halihazırda kalabalık bir ordu tutması ve tarım sektörünün gelişen ticaretle birlikte daha kazançlı hala gelmesi, sanayi sektörü için gerekli emek arzının yeterli olmamasına ve dolayısıyla sektörün gelişimine olumsuz etkiye sebep olduğunu da dile getirmiştir⁶⁷.

Kazgan kitabında 1864 de Ticaret Kanununun yürürlüğe girmesine rağmen sanayi alanında şirketleşme oranının yok denecek kadar az olduğuna da dikkat çekmektedir. Ticaret Kanunu ile oluşan

hukuk ortamının kırsal alanlarda oluşmadığı ve emek arzının beklenen seviyede olmaması gibi sebeplerin yanında yine uzun bir ruhsat alma süreci⁶⁸, rüşvet gibi nedenlerinde olduğu gösterilmiştir. Ayrıca azınlıkların özellikle maden ve sanayi sektörlerine yatırım yapmak isterken bürokrasinin yıldırıcı politikalarından dolayı yanaşmamaları da dikkat çekilen bir durumdur. 19. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı bürokrasisinin yabancı sermayeye olan olumsuz görüşlerinin arttığı dönemde yabancı sermayeli ülkelerin kendi aralarında da rekabete girişmeleri, Osmanlı bürokratları tarafından yabancı sermayenin yoğunlaşmasıyla yakında bağımsızlığın da gideceği şeklinde söylemlerin yayıldığını da belirtmiştir. Bürokratların yabancı sermayeye karşı tutumları ithalata azaltıp ihracatı artırarak ve bir yandan da istihdamın artmasını sağlayacak olan Zonguldak kömür madenleri projesinin bile yabancı şirkete verilmesine engel olduğu da vurgulanmıştır⁶⁹.

Kazgan kitabında faaliyete geçmiş şirketlerin çalışma usulleri ile imalatı, kâr-zarar durumu, sermayesi, faaliyet raporu gibi ayrıntılara da yer vermiştir. Örneğin 1908 yılından sonra İttihat ve Terakki Fırkası ile başlayan milli ekonomi görüşü neticesinde gelişen yerli ve milli fabrikalar kurulması sürecinde ilk kez Cumhuriyet ilan edilmeden ve İzmir İktisat Kongresinden hemen önce kurulan (19

66 A.g.e., s.22.

67 A.g.e., s.29-31.

68 Kazgan, Bulgaristan'ın 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmesinde gerekçe olarak Osmanlı mahalli yönetimlerin sanayileşme adımlarını engellemeleri ve açılacak şirketlerin ruhsatlarını almak için İstanbul'a gidilerek aylarca beklenilmesi sebeplerini de gösterdiğini belirtmiştir.

69 A.g.e., 47-57.

Nisan 1923) Uşak Terakk-i Ziraat A.Ş.'nin kuruluş süreci ve neden başarılı olamadığını ayrıntılı şekilde incelemiştir. Fabrikasının ülkenin şeker ihtiyacının yarısını bile karşılayamamasının yanında İzmir İktisat Kongresinde vadedilen desteklerin gelmemesi, vasıflı işçi eksikliği ve dünyada şeker fiyatlarının düşüşü gibi sebeplerle şirketin tasfiyesi istenmiş ve o dönemde faaliyette olan (daha sonra Sümerbank olacak) Sanayi Bankası tarafından satın alındığı da ayrıntılı açıklanmıştır⁷⁰.

Kazgan'ın kitabında önemle durduğu bir diğer konu ise pek çok tarihçinin üzerinde dahi durmadığı 1893 Şikago Sergisi'dir. Bu sergi Amerika'nın keşfinin 400. yıldönümü olarak düzenlenmiş ve Abdulhamit'e özel bir davet ile iletilmiştir. Abdulhamit ve çevresi bu sergiyi Osmanlı'nın gücünü göstermek için bir fırsat olarak görüp büyük hazırlıklarla gidilmesi ve sergide yaşananları dönemin Sabah gazetesi Şikago muhabirinin gönderdiği mektubu birebir aktararak ortaya koymuştur. Serginin en detayına kadar anlatılan mektupta Osmanlı sergisinin en canlı sergi olup pek çok kimseler tarafından hayranlıkla izlendiği ve Avrupalı ve Amerikalılara devletin hala güçlü olduğunu gösterebildiklerini de büyük bir gururla anlattığı görülmüştür. Sergide Osmanlı'nın ürünlerine olan yoğun ilgiye yönetim tarafından ihracat odaklı bir sanayileşme fikrini geliştirdiğini ve Tütün Reji İdaresinde ilk örneklerinin görüldüğünü vurgulamıştır⁷¹.

Kazgan'ın Osmanlı'nın sanayileşme ve şirketleşme sürecinin benzersiz anlattığı bu kitabında dikkat çeken birkaç noktayı daha ele almakta fayda var. Kazgan 19. yüzyılda basının ülke ekonomisinde etkilerini pek çok konuda dönem gazete, dergi gibi enstrümanlarla yer vermiştir. Basının yakın olduğu birimlerin diliyle karşı tarafın aleyhine yapılan haberler, halkı kışkırtma gibi propagandalar kolaylıkla yapılabiliyordu. Örneğin dönemin ülke ekonomisinde önemli bir yeri olan tütün tekelinin meşhur iki Galata Bankeri olan Zarifi ve Kristaki'ye verilmesi neticesinde, rakipleri tarafından iki bankerin aleyhine yayınlar ve halkı kışkırtmak için haberler yayılmıştır. Hatta oldukça güçlü bu iki bankerin dedikodulara dayanamayıp tekel işletmesini devlete bıraktıklarını dile getirmiştir. Ayrıca tütün tekelinin devlet yönetimine geçmesiyle birlikte istenilen verimin sağlanamaması durumunda, bu sefer Zarifi ve Kristaki bankerlerinin sözcülüğünü yapan Beyoğlu basınının hükümet aleyhine yayınlar yaptığını belirtmiştir. Böylece ilk devlet tekelinin de sonu gelerek idaresinin Rüsüm-u Sitte şirketine bırakıldığını izah etmiştir⁷².

Bir başka dikkat çeken nokta ise 1866 yılında kurulan Hereke Fabrikayı Hümayunu için dönemin önemli gazetecilerinin yayınlarıyla birlikte dile getirilen fabrikanın üretilen mallarının kaliteli ve Avrupa'ya göre üstünlüğünün olmasının yanında iyi bir istihdam yaratmış olmasıdır. Ancak fabrikanın üretim miktarının-

70 A.g.e., s.84-85.

71 A.g.e., s.102-103.

72 A.g.e., s.106-107.

dan ilgili yayınların bahsetmediğine dikkat çekerek yurtdışından gelen taleplere de çeşitli gerekçelerle olumsuz cevaplar verildiğinin de altını çizmiştir⁷³. Yine Selanik Türkleri de Kazgan'ın bu kitabında üzerinde durduğu bir başka önemli konudur. Kazgan bir gazetede yayınlanan mektubu ele alarak Selanik Türklerinin devletin kalkınmasının ancak sanayileşerek gerçekleşeceğini anlatmıştır. Milli ekonomi görüşüne sahip olan bu Türkler sokakların, caddelerin Türk mağaza ve kurumlarıyla çoğaltılarak bu şehrin bir Osmanlı şehri olması gerektiği hususunda da hükümete oldukça fazla uyarılarda bulduklarını da dile getirmiştir. Yayınlanan çeşitli mektuplarda Selanik Türklerinin fes ve şarap fabrikalarının kurulabileceğini bildirmeleriyle, onların taleplerini duyurabilmek için Ticaret ve Sanayi Odalarına kadar gidip görüşlerini beyan ettikleri ele alınmıştır. Yunanistan'ın son beş yılda sadece Selanik de 1.250.000 kg şarap sattıklarını ve bunu açılacak fabrikalar ile kendilerinin de üretebileceklerini ve ihracat bile yapılabileceğini anlatan bir yazıyı da direkt konuda yer vermiştir. Kazgan çağdaş iktisadi düşüncelere sahip olan Selanik Türklerinin taleplerinin Osmanlı'nın Düyunu Umumiyyeye bağlı olmasından ve idarenin sanayileşme politikalarını gelir kaybı yaratacağı düşüncesiyle engellemelerinden dolayı karşılık bulamadığını da vurgulamıştır⁷⁴.

Kazgan'ın bilgi hazinesi olan bu kitabı hakkında son olarak üzerinde durduğu Türk üzüm yetiştiriciliği ve şarapçılık

konusuna kısaca değinmekte yarar var. Osmanlı'da üzümlerin çeşitliliği ve bu sayede farklı tatlarda şarapların üretilebileceğini dile getirerek, yabancıların Osmanlı Devleti'nde şarap fabrikaları açmak istediklerini, ama Osmanlı yönetiminin şarap üretiminden elde ettiği yüzde 15 gibi bir vergiyi kapitülasyonlar nedeniyle tahsil edemeyeceğini düşünerek geri çevirdiklerini anlatmıştır. Kazgan ayrıca altyapı yetersizliği, vergiler ve yorucu bürokrasi süreci, Tütün Reji İdaresinin şarap üretimini tütün için rakip görerek engelleme çalışmaları, Müslüman halkın şarap üretimi faaliyetlerinde bulunmalarının çevrede yadırganması gibi sebeplerle de şarap üretiminin gelişemediğini de dile getirmiştir. Çeşitli tatlarda şarapların üretilerek Avrupa'ya ihraç edilebileceğini belirten La Turquie gazetesinden bazı yazarlar o dönemde Fransız bağlarında bir parazite rastlandığı için şarap üretiminin azaldığına dikkat çekerek Fransa'ya şarap ve üzüm ihraç edilerek dış ticaret gelirinin artırılabilmesine de dikkat çekmişlerdir. Kazgan Türk şaraplarının bazı uluslararası sergilerde de sergilendiğini de vurgulayarak 1867 yılında Paris sergisinde Türk şarapları hakkında ele alınan bir raporda, Türkiye'nin şarap üretimi için uygun ve geniş alanlara sahip olduğuna ama ilkel şartlarda üretim yapıldığına dikkat çektiğini göstermiştir. 1873 Viyana sergisinden ise 35 adet ödüle layık görüldüğünün altını çizmiştir. Yine Türk şaraplarının üretiminin bol olduğu halde Beyoğlu'nda vitrinlerde ithal edilen

73 A.g.e., s.123.

74 A.g.e., s.145-164.

Fransız ve İtalyan şaraplarının olduğunun da vurgusunu yapmıştır⁷⁵. Genel olarak Kazgan şarap üretimine elverişli tarım alanlarının olması ve Fransa'da ortaya çıkan parazit gibi fırsatlar varken, bahsedilen sebepler yüzünden şarap üretiminin geride kaldığını anlatmıştır.

5. Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali

Kazgan ilk baskısı 1995 yılında çıkarılan ve yalın anlatımıyla bir roman tadı veren Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali kitabında Avrupa finans kapitalinin nasıl ortaya çıktığı ve Osmanlı'ya nasıl yayıldığı üzerinde durmuştur. Kazgan kısa bölümler halinde yazdığı bu eserinde o zamana kadar tarihçilerin üzerinde durmadıkları konuları ele almıştır. Tarihçilerin yapılan savaşların sebeplerinin çok farklı olarak ele alındığını eleştirirken belki de o zamana kadar duyulmamış gerekçeler ile asıl nedenleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin Fransa'nın Cezayir'i işgal sebebinin tarih kitaplarında ele alındığı gibi basit bir kavga sonucu ortaya çıkmadığını, Fransa'nın Cezayir'e yakın olması ve buğday ithal etmesi olduğunu anlatmıştır. Kazgan Fransa'nın buğday ithali sonucu bolca altın kaybettiklerinden, bu sorunun çözümü olarak savaş ilan edilmesi olduğunu etraflıca anlatmıştır⁷⁶. Tarihçiliğin sadece ilgili ülkelerin devlet büyüklerinin etrafında şekillenmediğini, pek çok banker ve memurun devlet yönetiminde ve sultan

ve padişahların kararlarında nasıl etkili olduklarını Fransa ve Osmanlı Devleti karşılaştırmalarıyla da anlatmıştır. Pek çok tarihçinin ilgilenmediği ama Osmanlı ekonomi tarihi için önemli işlere imza atan Artin Kazaz, Agop Paşa gibi isimlerin bolca kullanıldığı kitapta, bir yandan da Avrupa'da Ouvrard, Laffitte, Pereire gibi önemli isimleri de aynı dönemlerde gerçekleştirdikleri işler ve yönetimle olan ilişkilerini Kazgan oldukça detaylı olarak incelemiştir.

Kazgan kitabında Osmanlı'nın kâğıt para basmada oldukça geç kaldığını ve bunun sebeplerinin yeterli olarak araştırılmadığını vurgulamıştır. Hükümetin ilk çıkarmış olduğu kaimelerin yüzde 8 faizle halk tarafından yoğun talep görmesiyle Galata Bankerleri devlete yüzde 20 faizle borç verme olanağını kaybediyordu. Kazgan, Galata Bankerlerinin ekonomi içerisindeki etkin rollerini vurgularken, tanzimatın en önemli olayı olarak adlandırdığı kâğıt paraların Galata bankerleri tarafından nasıl oyunlara getirilerek halk arasında talebi kırmaya çalıştıklarını anlatmıştır⁷⁷.

Kazgan bu kitabında tarihin en önemli değişimlerinden biri olan sanayi devriminin ekonomik ve finansal olaylara dayandığını dile getirmektedir. Bir ülkenin para elde edebilmesi için sanayileşmesi gerektiğinin de üzerinde durarak Osmanlı Devleti'nin para yaratmada büyük sıkıntıları çektiğini anlatmıştır. Yine Osmanlı'da bir merkez bankasının olmaması ve ül-

75 A.g.e., s.177-181.

76 Kazgan, 2022b, s.10-11.

77 A.g.e., s.70.

kenin senyoraj geliri elde edememesinin büyük bir eksiklik olduğunu her fırsatta olduğu gibi bu kitabında da belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Tanzimat gibi gelişmelerin özellikle eğitimde Türk Müslüman halkında azınlıklara göre geride kaldığını ve azınlıkların bu sayede kendilerini geliştirerek çeşitli sektörlerde başarılar elde ettikleri üzerinde durmuştur. Kazgan bu başarının da arkasında iktisadi ve mali gerekçelerin olduğunu açıklayarak anlatmıştır. Azınlıkların, ilk dış borçlanmalarda finansman sağlayan ülkelerin şartı olarak cizye gibi Osmanlı hükümetine büyük gelir sağlayan verginin kaldırılmasıyla daha refah bir yaşama kavuştuklarını ve askerlik muafiyetleriyle de özellikle savaş dönemlerinde Türk Müslüman halkının askerlere alınmasıyla ticaret piyasasının hâkimi olduklarını da belirtmiştir⁷⁸.

Kazgan'ın kitabında en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi dış borçlardır. İlk dış borca gereksinim duyulduğu ve bunun için ciddi girişimlerde bulunulduğu zaman Sultan Abdülmecit'in bir dış ülkeden borç almaya şiddetle karşı çıkmasıyla vazgeçilmesi de dış borçlanma hikayesinde çoğu tarihçinin üzerinde durmadığı bir ayrıntıdır. 1850 Londra Sergisinden sonra saray eşrafından başlayarak artan yabancı mallara karşı tüketim anlayışı ve bunun sonucu artan ithalat ile İstanbul'un ithal malları ile sergilenmesi de Sultan Abdülmecit'in üzüntü duyduğu

konulardan birisidir. Ayrıca bu savurganlık ve lüks tüketim merakının Avrupa'yı bile geride bıraktığını ve hatta Avrupada bazı ders kitaplarında savurganlığın örnekleri olarak Osmanlı Devleti'ni örnek gösterdiklerinin de altını çizmektedir. Kazgan sultanın bu israf gibi üzüntüyle dayanamayarak 38 yaşında öldüğünü ama sonucunda Osmanlı azınlıklarının kendisine gelerek bir Osmanlı merkantilizmi başlatacağını ve sanayileşmeden beklenen gelişmenin ticaret ile sağlayacaklarını anlatmıştır⁷⁹.

İlk dış borç girişimlerinin Sultan Abdülmecit'in karşı çıkmasıyla vazgeçilmiş olsa da Kırım Savaşı'nın getirdiği mali yük ve hala artan ve hızla çevreye yayılan tüketim alışkanlığı sonucunda dış borç artık kaçınılmaz olmuş ve ilk dış borçlanma 1854 yılında gerçekleşmiş olduğunu Kazgan ayrıntılı ve gelişen süreci belgelerle açıklamıştır. Bu borçlanmanın şartlarında azınlıklara haklar verilmesi ve Mısır vergisinin gelirleriyle ödenecek olması şartı da kitapta bahsedilen bir diğer ayrıntıdır⁸⁰. Borçlanılan finansmanın borçlara yetmemesi üzerine bir yıl sonra yeniden borçlanmaya giden Osmanlı hükümetine İngiltere ve Fransa verilecek finansmanın bu ülkelere alınacak ordu ve silah gereksinimleri için kullanılacağı şartını da koyduklarını da belirtmiştir. Genel olarak Osmanlı dış borçlarının kullanımını askeri alana giderken altyapı, tarım, eğitim gibi devletin gelişimine katkı

78 A.g.e., s.126-187.

79 A.g.e., s.122-124.

80 A.g.e., s.127.

sağlayacak alanlara yatırımlar yapılmadığını da vurgulamıştır⁸¹. Borçların tarihsel gelişimi etkilediğini geniş bir şekilde ele alan Kazgan tarih kitaplarında ilk kez iç ve dış borçlanmanın o dönemde pek de farklı olmadığına dikkat çekmiştir. Kazgan Osmanlı hükümetinin Galata Bankerlerinden aldıkları iç borçların da zaten bu bankerlerin itibarları ve ikili ilişkileri sayesinde Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinden borçlanarak ve Osmanlı hükümetine daha yüksek bir faizle dolaylı yoldan sağlandığını belirtmiştir.

Osmanlı'nın yüksek faizlerden aldığı dış borçları Avrupalı bankerlerin Galata'ya ilgi duymalarına sebebiyet verdiğini belirten Kazgan Palmer ve Mires kredilerinin üzerinde ayrıca durmaktadır. Hükümetin iç borçlanma olarak Galata bankerlerinden aldıkları borçların tahsilatı için de dış borçlanma yoluna giderek Palmer Kredisini alması beraberinde Mires gibi dürüst olmayan ve spekülör bankerlerinde ilgisinin Osmanlı finans piyasasına çevrilmesine sebep olmuştur. Kazgan pek çok tarihçinin ele almadığı Mires Kredisinin Osmanlı'da uygulanamayarak nasıl ülkeyi dar bir mali yapı içerisine hapsedtiğini ve Osmanlı'nın mali yapısında çöküşü hazırladığını ayrıntılarıyla açıklamıştır. Kazgan Mires kredisi sürecinde Mires'in bir nevi hileli işlemleri neticesinde hapse düşmesi sonucunda krediyi elde edemeyen Osmanlı'nın da itibarının sarsıldığını ve izleyen süreçte moratoryuma götürerek, sonucunda ağır

yenilgi ve itibar zedelenmesi olan Osmanlı-Rus savaşının da bir sebebi olarak etraflıca kaleme almıştır⁸².

6. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi

Kazgan Osmanlı Devleti'nden cumhuriyet dönemine kadar Türk bankacılık tarihini anlattığı 1997 basımı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi kitabında kurulan ilk bankadan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar faaliyette bulunan bankaları detaylı bir biçimde incelemiştir. Bankacılığın gelişimde geri kalmasının Osmanlı'da sanayileşememenin en büyük sebeplerinden birisi olduğuna değinerek bu konunun detaylıca incelenmediği konusunda da eleştirilerde bulunmuştur. Kazgan Sanayi Devriminden sonra sanayileşen ülkelerin artan finansman ihtiyaçlarına bir çözüm yolu bulmak için bir merkez bankası arayışları içerisinde olduklarına dikkat çekerek aynı yıllarda Osmanlı Devleti'nde banka işlemlerinin konuşulmaması ve sadece Galata Bankerleri tarafından hükümete verilen kredilerle bir bankacılık anlayışının olduğuna vurgu yapmıştır⁸³.

Türkiye'nin az gelişmişliğinin sebebinin kökünü Osmanlı'da aramak gerektiğini her seferinde belirten Kazgan, sanayi devriminden sonra sanayileşen ülkelerin silah ve donanmada da gelişimi sağladıklarını İngiltere'nin 60 bin asker bulundurup Osmanlı'nın bir milyon kişiyi asker

81 A.g.e., s.133.

82 A.g.e., s.159.

83 Kazgan, 1997, s.16-17.

olarak silah altında tuttuğu halde girdiği hemen her savaşı kaybetmesiyle açıklanmaktadır. Birbirini etkileyen durumlar neticesinde askere alınan erkeklerin iş görememesi yüzünden Osmanlı'da emeğin pahalı hale gelmesini, tarım alanlarının azınlıkların eline geçmesini, altyapı yetersizliği, nehirlerin taşması gibi nedenlerden ötürü transit taşımacılığın çok yakın iki bölge arasında bile yapılamamasını, buğday gibi bir ürünün İstanbul'a ulaştırılmayarak ithalata yönelmesi ve İstanbul'da iase sorunun çıkmasını da geri kalmışlığın başlangıç döneminde yaşanan en büyük sorunlar olarak belirtmiştir⁸⁴.

1699 Karlofça Antlaşmasıyla gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti artık pek çok ürünü ithal etmek zorunda kalmıştı. Kazgan tarihçilerin bu gerileme başlangıcının pek çok sebeplerini sayarlarken ekonomik sebepleri geride bıraktıklarına dikkat çekmektedir. Kazgan Tanzimat fermarıyla başlayan tüketimdeki ithal ürünlere bağlı olarak gelişen değişimlerin ve bankacılık serüveninin tarihçiler arasında yeterli ilgi görmediğini dile getirmiştir. Sanayileşememe sebepleri olarak birçok noktaya değinen tarihçilerin, Osmanlı'da gelişmiş bir bankacılığın olmamasının ve kredilerin yüksek faizlerle temin edilmesinin üzerinde durmadıklarını da vurgulamıştır. Avrupada ortalama yüzde 4 düzeylerinden borçlanan çiftçi, esnaf gibi üretim yapan kimselerin Osmanlı'da yüzde 20'nin üzerinde borçlandıklarına da vurgu yapmıştır. Kazgan'ın bir diğer eleştirisi de

Osmanlı Finansal Birliği Limited Şirketi isimli bankadan birkaç tarihçinin birkaç satırla değinmesi dışında bu bankadan söz edilmemesidir. Kazgan kitabında bu banka içinde oldukça ayrıntılı açıklamalarda bulunarak, bankanın ana amacının tütün yetiştiriciliğini geliştirip, tütün ihracatını artırarak Osmanlı ekonomisinin dış ticaret açığını azaltmada destek olduğunu anlatmıştır. Bankayla ilgili oldukça kısıtlı bir araştırma alanı olduğu için Journal de Constantinople'nin 8 Mart 1865 tarihli sayısını çevirip yayınlamıştır⁸⁵.

Kazgan, Osmanlı'da kurulan bankaların Osmanlı'nın altyapı ve eğitim gibi alanları geliştirmek için kullanmak yerine, sadece devletin bütçe açığını kapatmak için Avrupa finans kapitalinden dış borç alabilmek için iletişim halinde olmaları, Osmanlı'nın gelişememe ve moratoryum ilanına götüren sürecin dolaylı sebebi olduğunu belirtmiştir. Alınan kredilerin sadece mevcut borçları kapatıp, ordu ihtiyaçlarına harcamalar yapılması, tarıma ve sanayiye bakılmamasının önemli olduğunu ve dış ülkeler tarafından da şaşkınlıkla izlendiğini belirten Kazgan, moratoryum ilanından sonra borçların tahsili için görüşmeye gelenlerden Fransız temsilci Marki de Pleue'nin, Türkiyede Fransa'nın iki katı büyüklüğünde tarım arazisi olduğu halde, Fransa'nın yarısı kadar bile olmayan tarımsal üretimi olduğunu belirten sözleriyle açıklamaktadır⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nde ilk bankanın hükümetin önderliğinde ve Galata bankerle-

84 A.g.e., s.123.

85 A.g.e., s.25-95.

86 A.g.e., s.139.

ri olan Baltazzi ile Deleon adlı iki azınlık tarafından kurulmasıyla İstanbul Bankası olduğunu belirten Kazgan, bu bankanın birkaç yıl içerisinde tasfiye edilmesinin altında yatan esas nedenin yine faiz konusu olduğunu açıklamıştır. Osmanlı hükümetinin artan dış ticaret açığı sebebiyle gümüş, altın ve hatta bakır para stoklarının hızla yurtdışına çıkmasıyla, bu soruna bir çözüm bulmak amacıyla ilk kâğıt para olan kaimeler basılmıştır. Avrupada ortalama faizin yüzde 4'lerde iken bu kaimelerin yüzde 12,5 gibi bir faizle piyasaya tahvil olarak sürülmesi Avrupada bile birçok tüccarın bu tahvilleri ellerinde tutmak istemesine sebep olmuştur. Osmanlı hükümetinin bu borçlanmasından Galata Bankerleri ve onların ortakları olan İngiliz, Fransız bankerlerinin hoşlanmadıklarını belirten Kazgan, bu bankerlerin yüzde 20 civarlarında Osmanlı hükümetine borçlar verdiklerine de dikkat çekmiştir. Kazgan Galata bankerlerinin ısrarları sonucu bu kaimelerin faizlerinin yüzde 6 dolayında indirildiğini ve dolaylı sonuç olarak Osmanlı hükümetinin dış ticaret açıklarının yeniden artmaya başladığını detaylandırmıştır. Osmanlı'nın artan dış ticaret açığıyla Avrupadaki itibarlarının sarsıldığını dile getiren Kazgan, bankanın da birkaç yıl içerisinde tarihe tasarruf amaçlı değil tüketime özendirme amacıyla kurulan bir banka olarak geçtiğini de vurgulamıştır⁸⁷.

Osmanlı Devleti'ndeki yüksek faizler İstanbul Bankası'nın kapanışının akabin-

de hemen yeni bir banka kurma girişimlerini tetiklemişti. Yabancı sermayeli bankalar ya da şirketlerin yanında Osmanlı azınlıklarından olan bazı Galata bankerleri de yeni bankalar kurma girişimlerinde bulunmuşlardır. 1856 yılında İngiliz sermayeli kurulan Ottoman Bank daha sonra Fransız sermayesinin de eklenmesiyle 1863 yılında Osmanlı Bankası olarak yeniden kurulmuştur. Kazgan bu bankanın kuruluşunda hedeflediği projeleri anlatan bir broşür dağıttıklarını ve bunun halk arasında olumlu karşılandığını belirtmiştir. Broşürde tasarrufu teşvik edici sloganlar atıldığını ve tasarrufunu bankaya mevduat olarak herkesin yatırabileceklerini anlatıldığını ifade etmektedir. Aslında Osmanlı halkının yastık altında olan mevduatlarını bankaya çekerek yüksek mevduat hacmiyle düşük kredi faizi uygulaması bankanın öncül hedefiydi⁸⁸. Kazgan bankanın broşürleri ve bankaya olan yoğun ilgiyi de dönemin ünlü gazetelerinden Journal de Constantinople den çeşitli yazıları birebir ekleyerek de desteklemiştir. Yine Osmanlı Bankasının daha kuruluş yılı olan 1863 yılında Osmanlı hükümetinin ihtiyaç duyduğu dış borcu yüzde 10 seviyelerinde sağladığı için, bankaya Osmanlı hükümeti tarafından oldukça olumlu gözlerle bakıldığını da belirtmiştir⁸⁹.

Osmanlı Bankası'nın bir merkez bankası olma yolunda hedefi için yanında birkaç bankanın daha olması gerekliliği artarda yeni yerli bankaların kurulma-

87 A.g.e., s.25-29.

88 A.g.e., s.39-51.

89 A.g.e., s.87.

sına sebep olmuştur. Bu bankalardan ilk olarak kurulan Babiali basınındaki adıyla Osmanlı İmparatorluğu Umum Şirkettir. Banka Osmanlı Bankasıyla beraber güvenilir banknotlar piyasaya sürerek hem ekonomiyi canlandırmışlar hem de dış ticaret hacminin artışıını sağlamışlardır⁹⁰. Osmanlı Bankasının para basma işlemlerinde yetersiz kalması ve Osmanlı hükümetinin artan bütçe açıklarının finansmanı için yeni kredilere ihtiyaç duyulması gibi sebeplerin yeni bankaların doğmasına neden olduğunu dile getiren Kazgan yeni kurulan bir başka banka Credit General Ottoman'ı (İtibari Umumi Bankası) da ele almıştır. Bu bankanın bankacılık faaliyetleri dışında Osmanlı'da fabrikalar kurmak, altyapı yatırımları yapmak ve tabii ki Osmanlı mali yapısını düzeltmek gibi hedefleri olduğunu da belirten Kazgan bankanın sermayesinden kurucu ortaklarına kadar ayrıntılara değinmiştir. Bankanın 1872 yılına kadar hükümetin ihtiyaç duyduğu dış borçlanmalarda önemli bir aracı görevi gördüğü halde 1874 yılında alınan dış borcun kötü sonuçları ve 1875 yılında Osmanlı'nın moratoryumunu ilan etmesinden pek çok banka ve şirket gibi zarar görmesi ile 1899 yılında kapatıldığını açıklamıştır⁹¹.

Galata'da azınlıkların ortaklığıyla yeniden 1872 yılında İstanbul Bankası'nın kuruluşundan sonra Osmanlı hükümetinin İslam-Türklerinin de banka kurma-

ları gerektiğini düşünerek yerli halkı için teşvik edici haberler çıkardığını belirten Kazgan, Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinde konu hakkında sıkça yazılar yayımlandığına dikkat çekmiştir⁹². Türkiye tarihinde milli bankacılığın ilk örneğini Tuna Valisi Mithat Paşa'nın çiftçiyi kaldırmak için kurduğu daha sonra Menafi Sandıkları olacak olan Memleket Sandıklarında görülebilir. Anadolu ve Rumeli çiftçisinin yüzde 30'lara varan faizlerle borçlandırıldıkları ve aşar vergisinin iltizam usulüyle toplanması sonucunda en son toplayan köyün ağası gibi kimselerin çiftçinin elinden zorbalıkla daha fazla pay almaları çiftçiyi giderek perişan etmişti. İşte Mithat Paşa'nın aşara küçük bir zam yaparak, elde edilen kaynakları toplayıp ihtiyacı olan köylünün yüzde 1 gibi düşük bir faizle kullanabilmesi üzerine biriktirilmesi ile oluşan bu sandıklar ile köylü ve çiftçi rahat bir nefes almıştır⁹³. Bu sandıkların kuruluşu Avrupa'da da ilgi görmüş ve Kazgan Fransız Economiste Moderne dergisinden sandıklarla ilgili yapılan yorumları çevirerek kitabında yayınlamıştır⁹⁴. Aynı düşünceyle İstanbul'da da küçük İslam Türk esnaf, asker ve bürokratlar için oluşturulan Emniyet Sandıkları da birkaç yıl sonra kurulmuştur.

Moratoryumun ilan edilmesinin kötü sonuçlarını her fırsatta dile getiren Kazgan yine bankalar için olumsuz sonuçlar vermesine ve bazı bankaların kuruluşları-

90 A.g.e., s.90-94.

91 A.g.e., s.113-115.

92 A.g.e., s.125.

93 A.g.e., s.137-138.

94 A.g.e., s.149.

nın ertelenmesine sebep olduğunu vurgulamıştır. Ziraat Bankası da moratoryum ilanından dolayı kuruluşu ertelenmiş olan bir bankadır. Kazgan bu gecikmenin Osmanlı geri kalmışlığının sebeplerinden biri olarak değerlendirmek gerektiğinin de altını çizmiştir. 1888 yılında kurularak Menafi Sandıklarının yerini alan Ziraat Bankası tarımın gelişimine destek sağlayacağı yönünde olumlu beklentiler ile faaliyetine başlamıştır. Kazgan bankanın kaynaklarının sınırlı kalması ve kredi değerlendirmelerinin merkezden yapıldığı için taşrada yapılan başvuruların düzgün değerlendirilemediği ve kredi dağılımında yaşanan adaletsizliklere dikkat çekmektedir⁹⁵. Ancak bankanın yüzde 6 gibi oldukça düşük ve Avrupa standartlarına yakın bir faiz oranıyla kredi sunmaları ve rekabet ortamının doğmasıyla yerel sarrafların yüzde beş gibi daha düşük bir faizle kredi sunmaları çiftçileri biraz olsun rahatlatmış olduklarını da belirtmiştir⁹⁶. Ziraat Bankası'nın 1900lü yılların başından itibaren özellikle savaş yıllarında Osmanlı Bankasının gerçekleştiremediği merkez bankası olma rolünü daha iyi yerine getirdiğine dikkat çeken Kazgan bu yıllarda vergi tahsilatları yaparak ve devletin ihtiyaç duyduğu kredileri faizsiz vererek devlete olan desteğini belirtmiştir. Hatta Birinci Dünya Savaşı Yıllarında (1916) Ziraat Bankası hakkında düzenleme içeren kanunla, bankaya geniş yetkiler tanımlanarak Osmanlı hükümetinin ban-

kayı bir merkez bankası olarak kullanmak istediğinin de altını çizmiştir⁹⁷.

1908 II. Tanzimat'ın ilanından sonra başa gelen İttihat ve Terakki partisinin milli ekonomi görüşleri ve devrim sonrası ortaya çıkan Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılık görüşlerinin ortak noktaları doğrultusunda yerli ve milli bir burjuvazi yaratmak, bankaların sayısını artırmak gibi hedefleri vardı. İşte bu hedefler doğrultusunda kurulan ve Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar faaliyetine devam ettiren daha sonra İş Bankasına devredilen İtibar-i Milli Bankası milli bankacılığın bir örneğidir. Kazgan dönem içerisinde bu bankayla ilgili en çok özellikle savaş dönemlerinde Osmanlı kâğıt paraların yabancı paralar karşısında değer yitirmesini fırsat bilen yerli ve yabancı pek çok banka kambiyo işlemlerine girişip yüksek karlar elde ettikleri halde İtibar-ı Milli Bankası'nın bu spekülasyonların ülkeye zarar vereceğini öne sürerek girişmediğine dikkat çekmektedir⁹⁸.

Sonuç Yerine

Kazgan'ın işletme alanında başlayan akademik hayatı iktisat ile devam etmiş ve kişisel ilgi ve merakı onu iktisat tarihine sürüklemiştir. Türkiye neden geri kaldı sorusunun cevabının Osmanlı'nın 19. yüzyıl ekonomi tarihinde yattığına inanması onu 19. yüzyıl Osmanlı finans tarihini araştırmaya yöneltmiştir. Büyük tavizler vererek ve gayret içinde Osman-

95 A.g.e., s.153-154.

96 A.g.e., s.159.

97 A.g.e., s.168-170.

98 A.g.e., s.222.

lı ekonomisi hakkında bulabildiği tüm dokümanları toplayarak bir arşiv oluşturmuştur. Araştırma sırasında karşılaştığı zorlukların kitaplarının önsözlerinde hafif bir yakınmayla dile getiren Kazgan, aslında Osmanlı Devleti'nde dönemin dergilerinde pek çok tüzük, kararname gibi detayların yayınlandığını ama bunların kütüphanelerde bulunmasının zor olduğunu belirtmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı finans tarihini kaleme alarak literatürde var olan büyük bir boşluğu giderek doldurmuş olan saygı değer hocamız, gelecek çalışmaların da önünü açmıştır. Bankacılık, sigortacılık, borsa işlemleri, sanayileşme, şirketleşme, Osmanlı'nın ömrünü belki bir asır daha uzamasını sağlayan 19. yüzyıl Osmanlı merkantilizmi, İstanbul'un fethinden 1930'lara kadar faal halde ekonominin içerisinde bulunan ama özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren ekonomi içerisindeki rolleri giderek artan Galata Bankerleri ilgi duyduğu ve çalışmalarını yaptığı ana başlıklardır. Ayrıca moratoryumun ilan edilmesi, Osmanlı'da bir merkez bankası eksikliği ve senyörler hakkını kullanamaması, Tanzimat'ın ilanı ile azınlıkların elde ettiği haklar ile Türk Müslüman halkından eğitim ve ticaret alanlarında gelişim göstermeleri, iç ve dış borçlanmalar ile Galata Bankerlerinin buradaki rolleri, İstanbul'da saray ve çevresinden başlayarak yayılan batı mallarına olan tüketim alışkanlığı, Artin Kazaz ve Agop Paşa gibi isimleri belki de daha önce hiçbir yerde geçmemiş olan ama Osmanlı ekonomisine yön veren isimler de usta hocamızın en çok ilgilendiği diğer konulardandır. Osmanlı finans tarihine yönel-

meden önce de makro ekonomik alanda yazılar ve makaleler yayınlayan Kazgan, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu güncel olayları ele almıştır. Sermaye piyasasının eksikliği, işçi ve işveren arasındaki ilişkiler, sendikalaşma, yatırım finansmanları da makro ekonomi alanında ilgi duyduğu konulardan birkaçıdır. 2009 yılında kaybettiğimiz Haydar Kazgan hocamızın çalışmalarının incelendiği bu çalışmanın sonunda kendisine Türk tarih arşivine bıraktığı bilgi hazinesi için şükran duyuyor ve kendisini saygıyla anıyoruz.

KAYNAKÇA

- Ayan, Ergin. "Türk Tarih Yazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu." *Tarih Okulu Dergisi*, c: 2011, no: XI, 75-101.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Belediye Seçimleri ve Devlet Maliyesi", 20.11.1963.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Atatürk Sosyalist Değildi", 23.11.1963.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Turizm Politikamız ve Gerçekler", 09.11.1965.
- Cumhuriyet Gazetesi, "İşçi Tarifi ve Küçük Esnaf", 16.02.1966.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Osmanlı Döneminde Borçla Bayrak Satın Alınmıştı", 14.11.1978.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Tarihi Kazan Ekonomist", 20.02.1989.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Fatih'in Rüsümât Çadırı!", 14.09.1991.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Avrupa İç Ticarete Hakim Oldu", 22.07.1998.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Kazgan'a Veda", 25.08.2009.
- Kazgan, Haydar. "Türkiye'de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin Mevzuu Meselesi." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 14, no:1-4, 1952, 178-201.
- Kazgan, Haydar. "Türkiye'de Bir Sermaye Piyasası Kurulması ve Yatırımların Finansmanı." *İstanbul Üniversitesi İktisat*

- Fakültesi Mecmuası*, c.19, no: 1-4, 1957, 395-434.
- Kazgan, Haydar. "Amme Hizmetlerinin Finansmanı ve Şerefiye." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 22, no: 2, 1960, 99-133.
- Kazgan, Haydar. "İşletmelerde Ücretlilere Kardan Pay Verme." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 23, no: 3-4, 1963, 216-231.
- Kazgan, Haydar. "İşçi Sendikalarının Talepleri ve Toplu Sözleşmelerin Getirdiği Yeni Bir Ücret Anlamı." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 24, no: 1-2, 1964, 182-192.
- Kazgan, Haydar. "Türk Banka Sisteminde Müessese ve İştirakler: Etibank'ın Müessese ve İştirakleri Hakkında İnceleme." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 26, no: 1-4, 1967, 184-215.
- Kazgan, Haydar, Murat Aksoy. "Sermaye Piyasası ve Yatırım Ortaklıkları." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 30, no: 1-4, 1970, 333-349.
- Kazgan, Haydar. *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*. İstanbul: İMKB, 1995.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1997.
- Kazgan, Haydar, Alkan Soyak, Murat Koraltürk. *Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*. İstanbul: Vakıfbank, 1999.
- Kazgan, Haydar, Murat Öztürk, Murat Koraltürk. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. TCMB, İstanbul, 2000.
- Kazgan, Haydar. *Galata Bankerleri*. Ankara: Efil Yayınevi, 2022.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*. Ankara: Efil Yayınevi, 2022.
- Tokdemir, Ertuğrul, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam. *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.